

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС
ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

САМАРҚАНД ИҚТИСОДИЁТ ВА СЕРВИС ИНСТИТУТИ

“Банк-молия хизматлари” факултети

“Бухгалтерия ҳисоби ва аудит” кафедраси

“Банкларда бухгалтерия ҳисоби” фанидан

КУРС ИШИ

Мавзу: Банкларда даромадлар ҳисоби

Бажарди: БИ-115 гуруҳ талабаси
Гафуров Шерзод.

Илмий раҳбар: Пашаходжаева Д.Ж.

Самарқанд 2018

МУНДАРИЖА

Кириш.....	3
I БОБ. ТИЖОРАТ БАНКИ ДАРОМАДИНИНГ ИҚТИСОДИЙ МАЗМУНИ ВА УНИНГ БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИДА ТАН ОЛИНИШИ	
1.1. Банк даромадиниинг иқтисодий мазмуни ва таснифланиши.....	5
1.2. Тижорат банкларида даромадлар ҳисоби.....	13
II БОБ. ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ ДАРОМАД ҲИСОБИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ	
2.1. Тижорат банклари даромадлар ҳисобини такомиллаштириш.....	25
2.2. Банк фойдаси ҳисобини такомиллаштириш.....	36
Хулоса.....	45
Фойдаланилган адабиётлар рўйхати.....	49

КИРИШ

Тижорат банклари фаолиятининг пировард мақсади олинаётган фойдани максималлаштиришдан иборат бўлиб, бунда банкнинг ликвидлилиги билан даромадлилиги ўртасидаги оқилона алоқадорликни таъминлаш муҳим, амалий аҳамият касб этадиган масала ҳисобланади. Бунинг боиси шундаки, банк активларининг даромад келтирувчи қисми қанчалик кўп бўлса, унинг ликвидлилиги шунчалик паст ҳисобланади ва аксинча, агар банкнинг ликвидли активлар салмоғи кўп бўлса даромади кам бўлади.

Шуниси характерлики, ҳозирги вақтда республикамизнинг бир қатор йирик тижорат банкларида ликвидлилик даражаси юқори бўлган активларнинг нисбатан йирик миқдорда тўпланиб қолиши юз бермоқда. Бу эса, уларнинг даромадлилигига салбий таъсир қилмоқда.

Тижорат банкларининг даромадини оқилона тарзда ошириб боришни таъминлаш уларнинг молиявий барқарорлигини оширишнинг зарурий шартларидан яна бири ҳисобланади. Шунингдек, банк фойдасини оқилона тарзда тақсимлаш, даромад ва харажатлар ҳисобга олиш тартибини такомиллаштириш банклар фаолияти самарадорлигини оширишнинг долзарб муаммоларидан бири ҳисобланади.

Биринчи Президентимиз И.А.Каримов “... банк тизимининг молиявий барқарорлигини янада мустаҳкамлаш, Республика молия-банк тизимини янада ривожлантириш ва унинг барқарорлигини оширишнинг устувор йўналишлари бўйича қабул қилинган дастурда кўзда тутилган тадбирларни сўзсиз амалга ошириш, банк назоратини кучайтириш, банк активлари ва кредит портфелининг сифатини яхшилашга алоҳида эътибор қаратилади.”¹ деб таъкидлаган эди.

¹ Каримов И.А. «2012-йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ҳамда 2013-йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси». //Ўзбекистон овози газетаси. – Т.: 2013 йил 18 январ

Айни вақтда, мамлакатимизнинг йирик тижорат банкларининг даромадларининг шаклланиш жараёнида сезиларли номувофиқликларнинг мавжудлиги кўзга ташланмоқда. Жумладан, фоизли даромадларнинг банкларнинг ялпи даромадидаги салмоғининг нобарқарорлиги кузатилмоқда.

Эришилган молиявий натижани тўғри ҳисоб-китоб қилиш, уни бухгалтерия ҳисобида ҳисобга олиш, даромад ва харажатлар ҳисобини такомиллаштиришга қаратилган илмий таклиф ва амалий тавсиялар ишлаб чиқиш зарурлиги мавзунинг долзарблигини белгилайди.

Тадқиқотнинг объекти - тижорат банклари фаолияти ҳисобланади.

Тадқиқотнинг предмети - тижорат банкларида даромадлар ва харажатлар ҳисобини ташкил қилиш жараёнида содир бўладиган муносабатлар ҳисобланади.

Тадқиқот ишининг мақсад ва вазифалари. Тадқиқотнинг мақсади банк даромадлари ва харажатларни шакллантириш, уни ҳисобга олиш, банк фаолияти натижалари ҳисобини ўрганиш ҳамда ҳисобни такомиллаштириш бўйича тавсияларни ишлаб чиқишдан иборатдир.

Ушбу мақсадга эришиш учун қуйидаги вазифалар белгиланди:

- ☐ банк даромади ва харажатининг мазмуни, уларнинг таснифланишини ўрганиш;
- ☐ тижорат банклари даромадларини шакллантириш ва харажатларни амалга оширишни таҳлил қилиш;
- ☐ фоизли ва фоизсиз даромадлар ҳисобини ўрганиш;
- ☐ фоизли, фоизсиз ва операцион харажатлар, уни ҳисобини ўрганиш;
- ☐ банк фойдасини ҳисобга олишни ўрганиш;
- ☐ банк фаолияти даромадлигини таъминлаш, даромад ва харажатлар ҳисобини такомиллаштириш бўйича таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқиш.

I БОБ. ТИЖОРАТ БАНКИ ДАРОМАДИНИНГ ИҚТИСОДИЙ МАЗМУНИ ВА УНИНГ БУХГАЛТЕРИЯ ҲИСОБИДА ТАН ОЛИНИШИ

1.1. Банк даромадиниинг иқтисодий мазмуни ва таснифланиши

Тижорат банкларининг фаолиятини молиялаштириш манбаи бўлиб, уларнинг жорий молиявий йил мобайнида оладиган даромадлари ҳисобланади уларнинг балансида йил давомида олинадиган даромадлар ўсиб боровчи якун тарзида ҳисобга олинади. Молиявий йилнинг сўнгги кунда барча даромадлар ҳисобрақамлари ёпилади. Агар даромадлар харажатлардан ортиқ бўлса, юзага келган натижа жорий йилнинг соф фойдаси ҳисобланади, агар харажатлар даромадлардан ортиқ бўлса, ҳосил бўлган сумма жорий йилнинг зарари сифатида баҳоланади. Тижорат банкларининг молиявий барқарорлигини таъминлашнинг бирламчи зарурий шарти бўлиб, банк активларининг барқарор даромадлилик даражасига, биринчи навбатда, фоизли даромадларнинг барқарорлигига эришиш ҳисобланади. Шуниси характерлики, ҳар қандай хўжалик субъекти ўз ялпи даромадиниинг асосий қисмини асосий фаолият туридан олиши лозим. Фақат шундай ҳолатдагина хўжалик субъектининг молиявий аҳволи барқарор ҳисобланади, шу жиҳатдан олганда, тижорат банки даромадиниинг асосий қисми кредит операцияларидан ва қимматли қоғозлар билан боғлиқ операциялардан олиниши лозим. Чунки тижорат банклари барча мамлакатларда, аввало, кредитлаш институтлари ҳисобланади ва қимматли қоғозлар бозорининг асосий иштирокчиларидир. Даромадлар деганда, ишлаб чиқариш ва ноишлаб чиқариш фаолиятларидан келган пул тушуми тушунилади².

Тижорат банклари бошқа тижорат корхоналари сингари асосий ва кўшимча фаолиятдан, шунингдек, бошқалар категориясига кирувчи тасодифий даромадлар олиши мумкин. Банкнинг асосий фаолияти бўлиб,

² Стародубцева. Е. Б. Банковские операции: Учебное пособие. – М.: ФОРУМ: ИНФРА-М, 2006. – 128 с.

банк операцияларини амалга ошириш ва мижозларга банк хизматларини кўрсатиш ҳисобланади. Даромад келтирувчи бошқа фаолиятлар эса, бошқа даромадлар ҳисобланади. Даромад манбаларини барқарор ва нобарқарорга ажратиш мумкин³. Мижозларга ҳар хил хизматлар кўрсатиш даромаднинг барқарор манбаси ҳисобланади. Нобарқарор эса, молиявий бозордаги операцияларидан, шунингдек, банкнинг қўшимча фаолиятдан келадиган даромадлар ҳисобланади. Банкнинг оладиган даромади, унинг харажатларини қоплаши ва фойда яратиши керак. Банк даромадининг бир қисми потенциал рискларни қоплаш учун ташкил этиладиган захирага йўналтирилади. Банк ўз харажатларини қоплаши учун даромад ҳажмининг етарлилигини таъминлаши эмас, балки тушумининг бир хилдалигини таъминлаши керак. Бошқача айтганда, даромад оқими банкнинг харажат қиладиган даврига мос ҳолда вақт жиҳатдан тақсимланган бўлиши керак. Бундай режалаштиришда даромад манбаларининг барқарорлиги ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлади. Ҳисобот даврида банкнинг барча даромадларининг мажмуаси ялпи даромад дейилади. Одатда, ялпи даромад таркибида қуйидаги даромад гуруҳларини ажратишади⁴: 1.Операцион даромадлар: 1.1. Фоизли даромадлар 1.2. Комиссион даромадлар 1.3. Молиявий бозордаги операциялардан даромадлар 1.4. Бошқа операцион даромадлар 2. Банкнинг қўшимча фаолиятдан даромадлар.

3. Бошқа даромадлар. Бу гуруҳлар таркибини бирма-бир кўриб чиқамиз. Тижорат банклари даромадлари структурасида катта улушга эга бўлган асосий фаолиятдан даромадлар, операцион даромадлар дейилади. Операцион даромадлар ўз навбатида фоизли ва фоизсиз даромадларга бўлинади.

Банк даромадларини ҳисобга олиш амалиётини кўриб чиқишдан олдин даромадлар тушунчаларини таҳлил қилиб чиқиш лозим деб ўйлаймиз.

³ Балабанова И.Т. «Основы финансового менеджмента». Учебное пособие -3-е издание, доп. переработ. М.: Финансы и статистика, 2000 г.

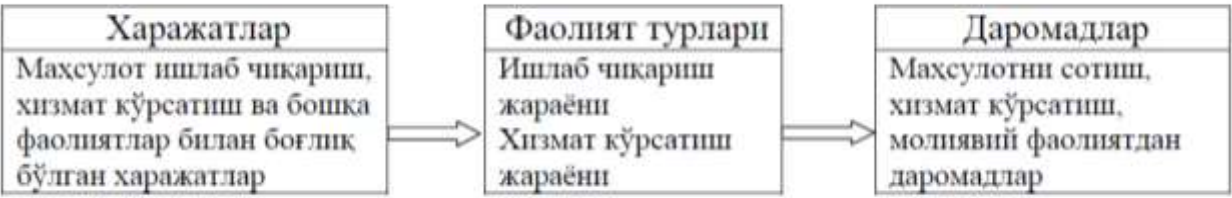
⁴ Шеремет А.Д. “Финансовый анализ коммерческого банка” М.: Финансы и статистика 2000 152 стр.

Иқтисодий адабиётларда банк даромади тушунчаси турли хил талқин қилинади.

Диана Мак Нотон банк даромади – жалб қилинган ресурслар ҳисобидан берилган кредитлардан олинган фоизлар билан жалб қилинган ресурслар бўйича тўланган фоизлар ўртасидаги фарқдан иборатдир⁵ деб ёзади. Ушбу таърифда банк даромадини фақат кредитлар бўйича олинган фоизлар ва тўланган фоизлар ўртасидаги фарқни назарда тутган. Бу кўпроқ фойда тушунчасига мос келади. Шунингдек, у бошқа банк операцияларидан олинадиган даромадларни назардан четда қолдирган.

Молиявий ҳисоботнинг халқаро стандартлари (МҲХС) да «Даромадлар – бу ҳисобот даврида активларнинг оқиб келиши ёки ўсиш йўли орқали, ёхуд мажбуриятларнинг қисқариши орқали акциядорлик капитали иштирокчиларнинг бадаллари билан боғлиқ бўлмаган капиталнинг кўпайиши, шаклида иқтисодий нафнинг ўсишидир» деб таърифлайди.

Ушбу фикрларни қўллаб–қувватлаган ҳолда банк даромадини ўзига хос хусусиятларини қуйидаги расмларда кўриш мумкин. Унда корхона ва банкнинг фаолият турлари, улардан олинадиган даромад ва шу даромадни олиш учун қилинган харажатлар келтирилган.

1–расм. Корхона фаолиятидан олинадиган даромад ва харажатларнинг келиб чиқиш жараёни

Энг аввало ишлаб чиқариш ва хизмат кўрсатиш корхонасида даромад ва харажатларни кўриб чиқиш мумкин. Ушбу корхона фаолиятида олинадиган даромад ва харажатларнинг келиб чиқиш жараёни 1–расмда

⁵ Нотон Д.М. «Банковские учреждения в развивающихся странах» – Всемирный банк, Вашингтон, 1994.

келтирилди. Ушбу расмда кўриниб турибдики, харажатлар фаолият турига боғлиқ ҳолда ташкил қилинади, натижада фаолият турига қараб даромад олади.

Банк даромадларини кўпчилик иқтисодчи олимлар турли хил белгиларга қараб таснифлайди. Биз уларни асосан иккита катта гуруҳга ажратдик. Биринчи гуруҳга кирувчи олимлар даромадларни олиндиш тартиби бўйича фоизли ва фоизсиз даромадларга бўлади. Даромадларни бундай таснифлашни К.Наврўзова, Б.Т.Бердияров, К.Г.Парфенов, А.К.Полищук, Дж.Синки, Д.М.Нотон, Д.Дж.Карлсон, К.Т.Дитд ва бошқалар ишларида кўриш мумкин.

Иккинчи гуруҳ олимлари Г.Г.Коробова, Н.Ф.Каримов, Е.П.Козлова, Е.Н.Галагина ва бошқалар банк фаолиятини асосий ва ёрдамчи фаолиятга бўлиб, шунга мос равишда даромадларни таснифлайдилар. Яъни даромадлар операцион фаолият даромади, банк операциялари ҳисобланмаган операциялардан олинган даромад, бошқа даромадларга бўлинади.

Банк даромадларини бундай таснифлаш улар тўғрисидаги маълумотларни ҳисобга олиш, таҳлил қилиш, назорат қилиш ва бошқарув мақсадларидан келиб чиққан ҳолда амалга оширилади.

Агар биз банк фаолиятини асосий ва қўшимча фаолиятга бўладиган бўлсак, унда асосий фаолиятдан олинган даромад даромаднинг асосий қисмини ташкил қилишини кўришимиз мумкин. Бу даромадни операцион даромад деймиз. Операцион даромад ўз навбатида фоизли ва фоизсиз даромадларга бўлинади.

Фоизли даромадларга берилган кредитлар бўйича даромадлар, қўйилган депозитлар бўйича даромадлар, қарз мажбуриятлари бўйича даромадлар, шунингдек ҳисоб, лизинг, факторинг, форфейтинг операциялардан олинган даромадлар киради.

Фоизсиз даромадларга комисион даромадлар, молиявий бозорлардаги операциялардан даромадлар, чет эл валютасидаги маблағларни қайта баҳолаш натижасидаги даромадлар киради.

Банк даромадларини фоизли ва фоизсиз даромадларга бўлиб ўрганишда банк тизимида уларнинг жами даромаддаги салмоғини ҳамда уларнинг ўзгариш динамикасини қуйидаги жадвал маълумотларида кўриш мумкин.

1–жадвал

Ўзбекистон банк тизимида тижорат банкларининг даромадлари таркиби (фоизда)⁶

№	Кўрсаткичлар	2008 йил	2009 йил	2010 йил	2011 йил	2013 йил	2014 йил	2015 йил
1	Фоизли даромад	55,9	54,4	55,1	56,2	57,0	57,2	57,3
2	Фоизсиз даромад	44,1	45,6	44,9	43,8	43,0	42,8	42,7
3	Жами даромад	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Маълумотлардан кўриниб турибдики, банк тизимимизда фаолият олиб бораётган банкларнинг даромадларининг асосий қисмини фоизли даромад ташкил қилади. Фоизли даромадларнинг жами даромаддаги улуши 2008 йилда 55,9 фоизни, 2015 йилга келиб 57,3 фоизни ташкил қилган. Ушбу таҳлилдан фоизли даромаднинг улуши 2009 йилда камайиб, 2010 йилдан бошлаб кўпайиб бораётганлигини кўриш мумкин. Фоизсиз даромад улуши эса, ўз навбатида, шунга мос равишда ўзгариб борган. Фоизли даромаднинг улуши камайиб бориши ижобий ва салбий ҳолат бўлиши мумкин. Унинг ижобийлиги шундаки, банкларга хос бўлган турли хил бошқа амалларни бажариши эвазига банклар қўшимча фоизсиз даромад оладилар. Лекин, республика банклари фаолиятида ушбу ҳолатда кўпроқ салбийлик мавжудлигини тасдиқлайди, банкларнинг фоизли даромад келтирувчи банк операцияларини амалга оширишининг камайиши ёки ушбу операцияларда муаммолар мавжуд эканлигидан далолат беради. Банкларнинг асосий операциялари фоиз даромади билан боғлиқ бўлганлиги сабабли, ушбу операцияларни амалга оширишни кўпайтирса ва унинг даромад таркибидаги улушини 70–75 фоизга етказса, мақсадга мувофиқ бўлади.

⁶ «Банк ахборотномаси» газетаси ва «Ahbor-Reyting» рейтинг агентлиги маълумотлари асосида муаллиф томонидан тузилди

Кредит характерига эга бўлмаган банк хизматларини кўрсатиш даромад олиш нуқтаи назардан аҳамияти бўйича иккинчи ўринда туради. Бу даромад манбаи ҳозирги кунда ривожланган мамлакатларда катта аҳамият касб этмоқда. Ушбу даромадлар одатда коммиссион даромадлар дейилади, чунки кўпчилик хизматлар учун ҳақ коммиссион мукофот сифатида олинади.

Коммиссион мукофот миқдори одатда амалга оширилган операция ёки битим суммасига нисбатан фоиз кўринишида олинади. Шунингдек, коммиссион даромадларга кўрсатилган хизматлар учун қатъий сумма кўринишида ёки банк томонидан қилинган харажатларни қоплаш кўринишида олинган даромад киради.

Коммиссион даромад келтирувчи операцияларга қуйидагилар киради: юридик ва жисмоний шахсларга касса–ҳисоб–китоб хизматини кўрсатиш; пластик карточкалар билан операциялар; банк кафолатларни тақдим этиш; валюта контрактларига хизмат кўрсатиш; конверсион операциялар; қимматли қоғозлар бозоридаги брокерлик ва депозитар операциялар ва бошқалар.

Ҳозирги кунда коммиссион даромадларнинг салмоғи ошиши кузатилмоқда, чунки ушбу операциялардан олинаётган даромадлар барқарор даромад манбаига эга. Шунингдек, ушбу операцияларнинг рисклилиқ даражаси жуда паст (фақат кафолат беришдан ташқари).

Молиявий бозордаги операциялардан даромадларга: қимматли қоғозлар, чет эл валютаси, қимматбаҳо металллар, молиявий деривативлар (фьючерслар, опционлар, форвард битимлари) ва бошқалар олди–сотдиси бўйича даромадлар киради. Бу операциялар моҳияти жиҳатидан савдо операциялари ҳисобланади ва «ресурсларни арзонроқ олиб – қимматроқ сотиш» тамойилига асосланади. Ушбу операциялар спекулятив характерга эга бўлганлиги сабабли ва рисклик даражаси юқори эканлиги айрим давлатларда юқоридаги операцияларни амалга ошириш тақиқланган, масалан, қимматли қоғозлар олди–сотдиси.

Қўшимча фаолиятдан олинган даромадлар банк даромадининг жуда оз миқдорини ташкил этади. Унга: банк хизматлари характерига эга бўлмаган

хизматларидан даромадлар, корхоналар ва ташкилотлар фаолиятида иштирок этиш, машина, ускуналар, бинолар ва бошқа асосий воситаларни ижарага бериш ва уни сотиш, ўқув банк муассасалари даромадлари киради.

Банк фойдасининг камайиши ҳолатида банклар ўз фаолиятини диверсификация қилишга ҳаракат қилади ва шу билан янги даромад манбаларини яратади. Банклар ишлаб чиқариш, савдо–воситачилик ва суғурта фаолияти билан шуғулланиш ҳуқуқига эга бўлмаганлиги сабабли, улар шу соҳаларда шўба корхоналар очиш ва уларни акциялар пакетини сотиб олиш орқали кириб келади. Бунда банклар корхоналар ва ташкилотлар капиталида иштирок этиш орқали кўпроқ даромад олиш имкониятига, улар фаолияти устидан бошқариш ҳуқуқини олиш йўли билан рискларни минималлаштиришга эришади.

Банклар асосий ва қўшимча фаолиятдан олган даромаддан ташқари бошқа даромадлар олишлари ҳам мумкин, бундай даромадларни бошқа даромадлар категориясига киритамиз. Бошқа даромадларга: мижозлардан ундирилган пеня, штраф, неустойки; касса ортиқчасини кирим қилиш; захира суммасининг тикланиши; ҳисобот йилида аниқланган ёки келиб тушган ўтган йиллардаги операциялардан даромадлар; бюджетга тўланган солиқларнинг ортиқча қисмининг келиб тушиши; ижарага олган ташкилотлар томонидан қайтарилган бинони қўриқлаш ва комуникацион харажатлар; ходимлар томонидан қайтарилган телефон харажатлари ва бошқалар.

Бу даромадлар ўз характерига кўра тасодифий ҳисобланади ва банк томонидан «ишлаб топилмаган» дейилади.

Биз биринчи гуруҳ олимлар фикрига кўшилган ҳолда даромадларни фоизли ва фоизсизга бўлиб, уларга қўшимча равишда бошқа даромадларни ҳам киритиш лозимлигини таъкидлаб ўтишни керак деб топдик. Даромадларни олиш тартиби бўйича таснифлаганда улар таркибини аниқ белгилаб олиш лозим.

Ҳозирги кунда Ўзбекистон банк тизимида ҳам ушбу амалиётдан фойдаланилмоқда. Жумладан, «Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларида бухгалтерия ҳисобининг ҳисобварақлари режаси»да ҳамда «Ўзбекистон Республикаси Марказий банкига банк назорати бўйича тақдим этиладиган тижорат банклари ҳисоботларини тўлдириш тавсиялари» тўғрисидаги № 584 йўриқнома бўйича 0204IS «Фойда ва зарарлар тўғрисида»ги ҳисобот шаклини тўлдириш тўғрисидаги методик кўрсатмаларда банк даромадларини ва харажатларини шу тартибда ҳисобга олишда фойдаланилмоқда. Шунини алоҳида қайд этиб ўтишимиз лозимки, тижорат банкларининг фаолияти ниҳоятда кенг қамровли ва хилма-хилдир. Ягона бир холдинг компаниялари кўринишида, тижорат банклари ва унинг жойлардаги филиаллари кўрсатадиган хизматларнинг хилма-хиллигига, мумкин қадар ўз миқдорларига хизмат кўрсатишининг қулай ҳамда арзон турли кўрсатмалар буйруқлар сонини бир қадар чекланган тартибда қўллаш имкониятлари ривожланмоқда. Сўнгги вақтларда банк ишига киритилаётган муҳим янгиликлардан бири кредит карточкаларини қўллаш, ишбилармонлар фирмаларга замонавий халқаро андозалар асосидаги бухгалтерия хизматларини кўрсатиш, факторинг операциялари, ижарани молиялаштириш, евродоллар бозоридаги операцияларда иштирок этиш фавқулотда ҳолатларда пул ҳужжатларини инкассациялаш учун абонент яшиклари тизимидан фойдаланиш ва бошқалар. Дунё миқёсида тан олинаётган энг илғор ва замонавий банк технологияларини Ўзбекистон банк тизимига қўллаш, бу ўзидан банкларнинг даромадларининг кўламини кенгайтириб бормоқда. Тижорат банклари даромадининг моҳияти ва бошқа молиявий институтларидан фарқланиб турувчи хусусияти - банк пул ресурсларини ташкил этиб ва уларни юқори даромадли банк портфелларини яратиш лаёқати билан хусусиятланади. Тижорат банклари ресурсларини ташкил қилиш имкониятлари иқтисодиёт учун муҳим аҳамият касб этади. Улар мослашувчан кредит тизимини амалга оширмоқда, қайсики иқтисодиётни барқарор ривожланишига зарур шарт-шароитларни яратиб бормоқда. Банк

харажатлари ҳам даромадлари сингари гурухлаштирилади, чунки молиявий натижани ва ҳар бир банк фаолияти йўналиши бўйича даромадлилик даражасини баҳолаш имконияти бўлиши керак.

1.2. Тижорат банкларида даромадлар ҳисоби

Банкларнинг даромадларини ҳисобини тадқиқ қилишдан олдин банк даромадларининг таркиби ва унинг шаклланишини кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Тижорат банкларининг янги қабул қилинган бухгалтерия ҳисобварақлар режасини қараб чиқадиган бўлсак бу ерда даромадлар куйидагича таснифланади.

2-расм. Тижорат банкларида даромадларнинг таркибланиши

Банк даромадларини шакллантириш тартиби АТБ «Ўзсаноатқурилишбанк» Самарқанд вилоят филиали мисолида кўриб чиқсак.

1-жадвал маълумотларидан кўриниб турибдики ЧЕКИ АТБ «Hamkorbank» даромадлари 2015 йилда 430,5 млрд. сўмни ташкил қилган ва 2014 йилга нисбатан 140,5 млрд. сўмга кўпдир. Фоизли даромадлари 2015 йилда 280,2 млрд. сўмни яъни жами даромаднинг 65,1 %ини ташкил қилган. Фоизсиз даромадлари 150,3 млрд. сўмни яъни жами даромаднинг 34,9 % ини ташкил қилган. Фоизли даромаднинг жами даромаддаги улуши ўсиш тенденциясига эга бўлган. Ушбу ҳолат банк учун ижобий деб айтиш мумкин, чунки банкнинг фоизли даромади асосий фаолияти билан боғлиқ бўлиб унинг улуши 70-75 фоизни ташкил қилса мақсадга мувофиқ бўлади.

**АТБ «Ўзсаноатқурилишбанк» Самарқанд вилоят филиалининг
даромадлари таркиби⁷**

№	Банк даромадлари	2014 йил		2015 йил		Ўзгариши (+/-)	
		млн. сўм	улуши, % да	млн. сўм	улуши, % да	млн. сўм	улуши , % да
1	Фоизли даромадлар	190310	65,6	280225	65,1	89915	47,2
2	Фоизсиз даромадлар	99758	34,4	150320	34,9	50562	50,7
3	Жами даромадлар	290068	100	430545	100	140477	48,4

Энди банк даромади ҳисобида уни ташкил қилувчи фоизли даромадлар таркиби ўрганилади.

**АТБ «Ўзсаноатқурилишбанк» Самарқанд вилоят филиалининг фоизли
даромадлари таркиби таҳлили⁸**

Фоизли даромад турлари	2014		2015		Ўзгариши (+/-)	
	млн. сўм	% да	млн. сўм	% да	млн. сўм	% да
ЎзР МБ ва бошқа банклардаги ҳисобварақлар бўйича фоизли даромад	3715	2,0	3039	1,1	-676	-18,2
Сотиш учун мавжуд бўлган инвестициялар бўйича фоизли даромад	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Олиш ва сотишга мўлжалланган қимматли қоғозлар бўйича фоизли даромад – носавдо қоғозлар	0	0,0	0	0,0	0	0,0
Кредитлар бўйича фоизли даромад	186595	98,0	277186	98,9	90591	48,5
Жами фоизли даромадлар	190310	100,0	280225	100,0	89915	47,2

АТБ «Ўзсаноатқурилишбанк» Самарқанд вилоят филиалининг фоизли даромадлари 2015 йилда 280,2 млрд. сўмни ташкил қилган. Унинг асосий қисмини, яъни 277,2 млрд. сўмни кредитлар бўйича фоиш даромади ташкил

⁷ АТБ «Ўзсаноатқурилишбанк» Самарқанд вилоят филиали маълумотлари

⁸ АТБ «Ўзсаноатқурилишбанк» Самарқанд вилоят филиали маълумотлари

этади. Бу банк фоизли даромадининг 98,9 % ини ташкил қилади. Қолган фоизли даромадлар: ЎзР МБ ва бошқа банклардаги ҳисобварақлар бўйича фоиз даромади 1,1 % ни ташкил қилади. АТБ «Ўзсаноатқурилишбанк» Самарқанд вилоят филиали асосий фаолияти мижозларни кредитлашга йўналтирилганлигини кўриш мумкин. Лекин банкнинг молиявий бозордаги фаолияти анча сустлигини кўриниб турибди. Банк ушбу йўналишдаги фаолиятини ривожлантирса мақсадга мувофиқ бўлади.

Бунинг асосий сабаби шундаки, банкда фоизли даромад келтирадиган бошқа операциялар ривожланмаган. Масалан, ривожланган давлатларнинг банк амалиётида тижорат банкларининг фоизли даромадларининг таркибида кредитлардан кейинги ўринни қимматли қоғозлардан олинган фоизлар эгаллайди. уларнинг фоизли даромадларнинг ҳажмидаги салмоғи 20-25 фоизни эгаллайди. АҚШ ва Япониянинг йирик тижорат банкларида кредитлардан олинган фоизларнинг жами фоизли даромадларнинг ҳажмидаги салмоғи 60 фоиздан ошади.

Банклар томонидан қимматли қоғозларга қилинган инвестициялар Франция тижорат банкларида 16,2 фоизни, Германияда-15,5 %, Италияда-23,8 %, Буюк Британияда-7,8 %, Испанияда-23,8 %, АҚШда-2,2 %, Бельгияда-6,4 %, Японияда-10,2 фоизни ташкил қилади⁹. Демак, қимматли қоғозларга қилинган инвестицияларнинг юқори салмоғи Испания ва Италияда кузатилади. Нисбатан жуда паст салмоқ Бельгия, Буюк Британия тижорат банкларига хосдир.

Хукуматнинг қимматли қоғозларига қилинган қўйилмаларнинг банк активлари умумий ҳажмидаги салмоғи Испания тижорат банкларида 10,2 фоизни, Франция тижорат банкларида 9,4 фоизни, Италия тижорат банкларида 5,3 фоизни, АҚШ тижорат банкларида эса, 18 фоизни ташкил этади. Векселлар билан боғлиқ операцияларнинг юқори салмоғи Испания (12,8%), Италия (5,8%) Бельгия (4,7%), тижорат банкларида кузатилади.

⁹ Под ред. Проф.О.И.Лаврушина. Банковское дело. –М.: ФиС, 2002 г. –с.94

Ҳиссали иштирок шаклидаги инвестицияларнинг банк активлари ҳажмидаги юқори салмоғи Германия тижорат банкларида кузатилади (4,0%)¹⁰.

Тижорат банкларида даромадларни ҳисоби ўрганишда даромад ҳисобварақларининг “Ўзбекистон Республикаси тижорат банкларида бухгалтерия ҳисоби ҳисобварақлари режаси”га мувофиқ ҳисобга олиниши ўрганилади. Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Марказий банки томонидан банк операцияларини ҳисобга олиш бўйича чиқарилган меъёрий ҳужжатлар мослиги ўрганилади.

Тижорат банклари юқоридаги талаблардан келиб чиққан ҳолда ўз ишчи ҳисобварақлар режасини ишлаб чиқади ва шу асосида ўзларида амалга оширилаётган операциялар бўйича олинаётган ҳар бир даромад ва қилинаётган харажат моддасига шахсий ҳисобварақлар очади, зарур бўлганда қўшимча журнал ҳисоби ва реестрлар юритилиши мумкин.

Ҳисобварақлар режасидаги “Даромадлар” бўлимидаги ҳисобварақлар банк ички ҳисобварақлари ҳисобланади. Шунинг учун тижорат банклари Марказий банк талаблари ва ички ҳисоб сиёсатидан келиб чиққан ҳолда ушбу ҳисобварақларда аналитик ҳисобни қандай юритишни ўзлари белгилайдилар.

Банк даромадларининг аналитик ҳисоби банк фаолиятини бошқариш ва солиққа тортиш тартибини ҳисобга олган ҳолда ташкил этилиши лозим.

Тижорат банкларида даромадлари ҳисобга олиш жараёни уларни тан олишдан бошланишини биз юқоридаги саволда кўрдик. Даромадлар тан олингандан кейин улар ундирилади ёки ундирилмай қолади. Ундирилмай қолган даромад банкка икки марта зарар олиб келади, сабаби қилинган харажат қопланмай қолинади ва олинмаган маблағга нисбатан солиқ тўланади. Шу сабабли ҳам банк даромадлари, харажатлари ва фойдаси ҳисобини тўғри ташкил этиш мақсадга мувофиқ.

Банк даромадлари ҳисобини ҳар бир банк операцияси бўйича алоҳида кўриб чиқсак.

¹⁰ M.Zantov. Kredit Policy. RBTC. Tashkent. 1998. –p.18.

Авваламбор юқори даромад келтирувчи кредит ва инвестиция операцияларида даромадларни ҳисобга олиш тартибини текшириш мақсадга мувофиқ, сабаби юқорида кўрганимиздек, унинг улуши жами фоизли даромадлар таркибида юқори салмоқга эга.

Кредитлар бўйича даромадлар асосан фоиз кўринишида ва комиссия ҳақ кўринишида бўлади. Кредит бўйича олинadиган даромадлар мижоз билан тузилган кредит шартномасига асосан белгиланган муддатларда олинади.

Кредит бўйича фоизлар одатда ҳар куни йиллик базавий давр - 365 кундан келиб чиққан ҳолда ҳисоблаб ёзилади. Шунингдек кредитларнинг муайян турлари бўйича 360 кун базавий давр қилиб белгиланган. Кредит бўйича фоизлар қуйидаги формулага биноан ҳисобланади:

$$\text{Фоиз суммаси} = \text{Кредит қолдиғи} \times \text{фоиз ставкаси} \times \text{амалдаги кунлар сони} / 365 \times 100\%$$

Шу ўринда қайд ўтиб ўтиш керакки базавий давр барча кредитлар учун 365 кун қилиб белгиланса мақсадга мувофиқ бўлади. Сабаби фоизлар ҳар куни ҳисобланади, шу сабабли жалб қилинган маблағларга тўланаётган фоизлар ва ушбу маблағларни жойлаштириш бўйича олинadиган фоизлар суммаси ўртасида номуаносиблик юзага келиши мумкин.

Кредитлар бўйича фоизларни ҳисоб-китоб қилишда асосий эътиборни мижоз билан тузилган кредит шартномасига қаратиш лозим. Унга кўра кредитнинг ҳақиқатда фойданилган кунлардаги қолдиқ сумма бўйича фоизлар ҳисобланиши ва ундирилиши керак.

Кредит бўйича ҳисобланган фоизлар қуйидаги бухгалтерия ўтказмаси билан акс эттирилган бўлиши лозим:

Дт 16309 “Ссудалар бўйича олиш учун ҳисобланган фоизлар”;

Кт 41400-44700 “Ссудалар бўйича фоизли даромадлар”.

Кредит бўйича фоиз суммаси келиб тушганда тўлов турига қараб қуйидаги бухгалтерия ўтказмаси билан акс эттирилади:

Дт 10101 “Айланма кассадаги нақд пуллар” ёки банкнинг вакиллик ҳисобварағи ёки миждознинг ҳисобварағи;

Кт 16309 “Ссудалар бўйича олиш учун ҳисобланган фоизлар”.

Ҳозирги кунда банк амалиётида кредит фоизи билан бирга кредит бериш бўйича комиссиян ҳақлар ҳам фоизли даромадлар таркибига киритилмоқда. Яъни банк кредит бериш мажбуриятини олганда миждоз унга комиссиян ҳақ тўлайди. Бу тўлов кредитнинг амал қилиш муддатида давомда тақсимланади.

Кредит бериш юзасидан олинаётган комиссиян ҳақ банкнинг куйидаги кўринишдаги харажатларини қоплайди: миждознинг кредитга лаёқатлилиги ва инвестицион лойихаларнинг қопланишининг баҳоланиши, гаров ва бошқа таъминотларни ташкил этиш харажатлари, ҳужжатларни тайёрлаш ва қайта ишлаш харажатлари ва бошқа кредит бериш билан боғлиқ бўлган харажатлар. Бундай комиссиян тўловлар кредит муносабатларнинг ажралмас қисми ҳисобланади, шунинг учун ҳам улар муддати узайтирилган даромадлар сифатида қаралади ва ҳақиқий даромаднинг коррективировкаси сифатида тан олинади. Бунда куйидаги бухгалтерия ўтказмаси келтирилади:

Дебет Миждознинг депозит ҳисобварағи

Кредит 22896- Бошқа муддати узайтирилган даромадлар

Хар ойда берилган кредит фоизи билан бирга комиссиян ҳақ ҳам даромад ҳисобварағига ўтказилади, яъни:

Дебет 22896- Бошқа муддати узайтирилган даромадлар

Кредит 41400-44600 - Кредитлар бўйича фоизли даромадлар

Кредит бериш муддати яқинлашиб, кредит сўралмаса олинган комиссиян ҳақ муддати етиб келинган сўнг тан олинади ва куйидаги ўтказма бўйича расмийлаштирилади:

Дебет 22896- Бошқа муддати узайтирилган даромадлар

Кредит 45237- Кредит мажбуриятлари бўйича кўрсатилган хизматлар учун олинган даромадлар

Агар кредит бўйича шартномада кўрсатилган фоиздан юқорирок миқдорда ҳақ тўланадиган бўлса, у ҳолда бу коммиссион ҳақ кредит муддати давомида тўланиши керак ва ҳақиқий даромад катировкаси сифатида тан олиши ва муддати узайтирилиши керак.

Тижорат банкларининг фоизли даромадлари ичида кредит операцияларидан кейинги ўринда турадиган операциялардан бири бу қимматли қоғозлардан олинадиган даромадлардир. Қимматли қоғозлардан олинадиган даромадларни биз фоиз, дисконт, курс ўртасидаги фарқ ва бошқа кўринишдаги даромадларга бўлиш мумкин.

Банк сотиб олган қимматли қоғозларни ният ва мақсадларига қараб олди-сотди қимматли қоғозларга, сотишга мўлжалланган қимматли қоғозларга қилинган инвестициялар, сўндириш муддатигача сақланадиган қимматли қоғозлар ва инвестиция қимматли қоғозларига бўлади. Бундан келиб чиққан ҳолда бухгалтерия ҳисоби ҳисобварақларида улардан олинган даромадларни ҳисобга олиш учун бир қанча ҳисобварақлар очилади.

10791 - Олди-сотди қимматли қоғозлар бўйича дисконт (контр-актив)

10793 - Олди-сотди қимматли қоғозлар бўйича мукофот

10891 - Сотишга мўлжалланган қимматли қоғозларга қилинган инвестициялар бўйича дисконт (контр-актив)

10893 - Сотишга мўлжалланган қимматли қоғозларга қилинган инвестициялар бўйича мукофот

11395 - Сотиб олинган векселлар бўйича дисконтлар (контр-актив)

15991 - Сўндириш муддатигача сақланадиган қимматли қоғозлар бўйича дисконт (контр-актив)

15993 - Сўндириш муддатигача сақланадиган қимматли қоғозлар бўйича мукофот

16305 - Олди-сотди қимматли қоғозлари бўйича ҳисобланган фоизлар

16307 - Сотишга мўлжалланган қимматли қоғозларга қилинган инвестициялар бўйича ҳисобланган фоизлар

16311 - Сўндириш муддатигача сақланадиган қарз қимматли қоғозларга қилинган инвестициялар бўйича ҳисобланган фоизлар

16315 - Сотиб олинган векселлар бўйича ҳисобланган фоизлар

40600 Олди-сотди қимматли қоғозлар бўйича фоизли даромадлар

40700 Сотишга мўлжалланган қимматли қоғозларга қилинган инвестициялар бўйича фоизли даромадлар

40800 Сотиб олинган векселлар бўйича фоизли даромадлар

45000 Қимматли қоғозлар билан амалга оширилган РЕПО битимлари бўйича фоизли даромадлар

45609 - Савдога мўлжалланган қимматли қоғозлар ҳақиқий қийматининг ўзгариши натижасида олинган фойда

45611 - Олди-сотди қимматли қоғозлари ҳақиқий қийматининг ўзгариши натижасида олинган фойда (Савдога мўлжалланган қимматли қоғозлардан ташқари)

45700 Қарам хўжалик жамиятларига, қўшма корхоналарга ва шўъба хўжалик жамиятларига қилинган инвестициялардан олинган фойда ва дивидендлар

45803 - Сотишга мўлжалланган қимматли қоғозларни сотиш ёки диспозиция қилишдан олинган фойда

45805 - Сўндириш муддатигача сақланадиган қимматли қоғозларни сотиш ёки диспозиция қилишдан олинган фойда

45809 - Хусусий капиталга қилинган инвестиция бўйича олинган дивидендлар

“Активлар” бўлимига тегишли бўлган ҳисобварақларда молиявий активлар бўйича даромадлар ҳисобланади ва “Даромадлар” бўлимига тегишли бўлган ҳисобварақларда улар тан олинади.

Молиявий активлар бўйича фоизлар ҳисобланганда қуйидаги бухгалтерия проводкаси келтирилади:

Дебет 1xxxx Олиш учун ҳисобланган фоизларнинг тегишли ҳисобварағи

Кредит 4 xxxx Фоизли даромадларнинг тегишли ҳисобварағи

Ҳисобланган фоизлар олинганда эса қуйидаги ўтказма амалга оширилади:

Дебет 10101 “Айланма кассадаги нақд пуллар” ёки банкнинг вакиллик ҳисобварағи ёхуд миқдорнинг депозит ҳисобварағи

Кредит 1xxxx Олиш учун ҳисобланган фоизларнинг тегишли ҳисобварағи

Дисконт реал фоиз ставкаси методини қўллаш орқали амортизацияланади, шартнома бўйича олиниши лозим бўлган фоизлар ҳар ойда ҳисоблаб борилади.

Қимматли қоғозлар бўйича дисконт олинганда қуйидаги бухгалтерия проводкаси келтирилади:

Дебет – 163xx - Қимматли қоғозлар бўйича ҳисобланган фоизлар

Кредит – 1xxxx - Қимматли қоғозлар бўйича дисконт (контр-актив)

Молиявий активлар бўйича дисконт белгиланган муддатларда амортизацияланади ва даромад таркибига ўтказилиб, фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисоботда ўз аксини топади ва ушбу операция бўйича бухгалтерия ўтказмаси қуйидагича амалга оширилади:

Дебет – 1xxxx – Қимматли қоғозлар бўйича дисконт

Кредит – 4xxxx - Қимматли қоғозлар бўйича фоизли даромадлар

Биз фақат банкнинг асосий фоизли даромадлари ҳисобланган кредит ва қимматли қоғозлар бўйича даромадларни ҳисобини кўриб чиқдик. Тижорат банклари фоизсиз бўлган хизматлар кўрсатишдан олинган ёндош фаолият даромадлари, яъни ноанъанавий банк хизматларидан даромадлари манбаи бўлиб, чет эл валютасидаги операциялар, қимматли қоғозлар билан операциялар, лизинг ва факторинг операциялари, банкларнинг кафолатлаш фаолияти, траст (ишонч) хизмати кўрсатиш, консалтинг хизматлари ва бошқа фаолият юритиш давомида амалга оширадиган операциялари ҳисобланади.

4-жадвалдан ҳам кўриниб турибдики фоизсиз даромаднинг асосий қисмини воситачилик ва хизматлар учун ҳақ тўлашдан олинган даромад

ташкил қилади. 2015 йилда у 115 млрд. сўмни ташкил қилиб фоизсиз даромадлар таркибида 76,8 %ни ташкил қилган. Қолган фоизсиз даромадлар ичида валюта операцияларидан кўрилган фойда ташкил қилади (14,7 %) ва бошқа операцион даромад (8,5%) ташкил қилади. Воситачилик даромад 2015 йилда 2014 йилга нисбатан 29,4 млрд. сўмга кўпайган бўлсада жами даромаддаги улуши 9,4 фоизга камайган, валюта операцияларидан тушган фойда ҳам 8,7 фоизга, бошқа операцион даромадлар 0,9 фоизга кўпайган.

4-жадвал

АТБ «Ўзсаноатқурилишбанк» Самарқанд вилоят филиалининг фоизсиз даромадлари таркиби таҳлили¹¹

Фоизсиз даромадлар турлари	2014		2015		Ўзгариши (+/-)	
	млн. сўм	% да	млн. сўм	% да	млн. сўм	% да
Воситачилик ва хизматлар учун ҳақ тўлашдан олинган даромад	86034	86,2	115433	76,8	29399	34,2
Валюта операцияларидан кўрилган фойда	6008	6,0	22120	14,7	16112	268,2
Инвестициялардан даромад	26	0,0		0,0	-26	-100,0
Дивидендлар шаклидаги даромад	74	0,1	0	0,0	-74	-100,0
Бошқа операция даромадлари	7616	7,6	12767	8,5	5151	67,6
Жами фоизсиз даромад	99758	100,0	150320	100,0	50562	50,7

Фоизсиз даромадлар қуйидаги ҳисобварақларда ҳисобга олиб борилишини кўришимиз мумкин: 45200 – “Фоизсиз даромадлар”; 45400 – “Хорижий валюталардаги фойда”; 45600 – “Тижорат операцияларидан олинган фойда”; 45700- Қарам хўжалик жамиятларига, қўшма корхоналарга ва шўъба хўжалик жамиятларига қилинган инвестициядан олинган фойда ва дивидендлар”; 45800 – “Инвестициялардан олинган фойда ва дивидендлар”; 45900 – “Бошқа фоизсиз даромадлар”. Банкнинг фоизсиз даромадига юқоридаги саволларда кўрганимиздек коммиссион даромадлари, чет эл валютасидаги фойда, тижорат операцияларидан олинган фойда, инвестициялардан олинган фойда ва дивидендлар ҳамда бошқа фоизсиз даромадлар киради.

¹¹ АТБ «Ўзсаноатқурилишбанк» Самарқанд вилоят филиали маълумотлари

Тижорат банклари фоизсиз даромадлари таркибида энг кўп улушга эга бўлган воситачилик ҳақи ва кўрсатилган хизматлар учун тўловларни ҳисобга олишда улар авваламбор тан олинади ва шундан сўнг даромадлар ҳисобварағига ўтказилади. Масалан, банк мижознинг тўлов ҳужжатлари бўйича 1000000,00 сўмни ўтказиб берди, банк ҳисобварағи шартномасига асосан дебет айланмаси бўйича 0,5 фоиз миқдорида хизмат ҳақи келишган бўлса, у олган фоизсиз даромади 5000,00 сўмни ташкил этади. Ушбу тўлов шартнома шартларига асосан кейинги иш кунида ёки шартномада белгиланган муддатда мижоз ҳисобварағидан тўлаб берилади.

Бунда куйидаги бухгалтерия ўтказмаси бажарилиши лозим:

Дебет 16401 – «Ҳисобланган воситачилик ҳақи ва кўрсатилган хизматлар учун тўловлар» 5000,00 сўм;

Кредит 45249 – «Маҳаллий тўловлар бўйича воситачилик хизматлари учун олинган даромадлар» 5000,00 сўм.

Ҳисобланган даромад ундирилганда эса:

Дебет Мижознинг ҳисобварағи 5000,00 сўм;

Кредит 16401 – «Ҳисобланган воситачилик ҳақи ва кўрсатилган хизматлар учун тўловлар» 5000,00 сўм.

Ҳозирда кўпчилик тижорат банклари фоизсиз даромадларни ундиришда мижознинг ҳисобварағида маблағ бўлса тўғридан–тўғри даромад ҳисобварағига кирим қилинапти, яъни:

Дебет Мижознинг ҳисобварағи 5000,00 сўм;

Кредит 45249 – «Маҳаллий тўловлар бўйича воситачилик хизматлари учун олинган даромадлар» 5000,00 сўм.

Агар мижознинг ҳисобварағида маблағ бўлмаса, юқорида келтирилган бухгалтерия ўтказмаси орқали даромад ҳисобга олиниб, маблағ келиб тушиши билан ундириб олинапти.

Банклар қимматли қоғозлар бозорининг фаол иштирокчилари сифатида инвестицион, олди–сотди операцияларни ривожлантириб келмоқда. Бунинг натижасида ўз даромадлари таркибини кенгайтирмоқда.

Банк ихтиёрида бўлган қимматли қоғозлар бўйича эмитентлар томонидан эълон қилинган дивидендлар ҳисобга олинганда:

Дебет 19939 – «Олинадиган дивидендлар»;

Кредит 45800 – «Инвестициялардан олинган фойда ва дивидендлар».

Бухгалтерия ўтказмаси келтирилади.

Эълон қилинган дивидендлар пул кўринишда олинганда эса қуйидаги ўтказма амалга оширилади:

Дебет банк вакиллик ҳисобварағи ёки эмитент ҳисобварағи;

Кредит 19939 – «Олинадиган дивидендлар».

Банк молиявий активларини сотиш натижасида ёки ҳисобдан чиқаришда ижобий ёки салбий натижага эришиш мумкин. Агар ижобий натижага яъни, фойда олса қуйидаги бухгалтерия ўтказмаси келтирилади:

Дебет Кассадаги нақд пуллар, мижознинг ҳисобварағи ёки банкнинг вакиллик ҳисобварағи;

Кредит 4xxxx Қимматли қоғозларни сотиш ёки диспозиция қилишдан олинган фойда.

Хулоса қилиб айтганда банк даромадлари таркиби банк томонидан амалга оширилаётган операцияларга боғлиқ бўлади. Банк фоизли даромадлари ичида кредит операцияларидан олинган даромадлар салмоғи кўп.

II БОБ. ТИЖОРАТ БАНКЛАРИ ДАРОМАД ҲИСОБИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ МАСАЛАЛАРИ

2.1. Тижорат банклари даромадлар ҳисобини такомиллаштириш

Банк тизими ўз олдига қўйган вазифаларни ҳал этиши учун молиявий жиҳатдан барқарор бўлишлари лозим. Тижорат банкларининг молиявий барқарорлиги улар амалга ошираётган операцияларига ва олаётган молиявий натижаларига бевосита боғлиқдир.

Банк амалга оширган фаолият натижасини баҳолаш, унинг фаолияти самарадорлигини оширишда иқтисодий кўрсаткичлар тизимини яратиш, эришилган ютуқлар ва фойдаланилмаган имкониятларга баҳо бериш, банк фаолиятини юритишнинг энг қулай усуллари аниқлаш вазифасини бажаришда бухгалтерия ҳисоби, иқтисодий таҳлил ва аудитнинг халқаро амалиётда қўлга киритган ютуқларидан кенг фойдаланишни талаб этади. Банк фаолияти натижасини баҳолаш жараёнида кўп жиҳатдан бухгалтерия ҳисоби ва молиявий ҳисобот маълумотлари, жумладан, баланс, фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисобот шаклларидан фойдаланилади. Айрим давлатларда балансдан фойдаланишса, айримлари фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисоботдан фойдаланишади. Бизнингча, амалиётни таҳлил қилган ҳолда таъкидлаш жоизки бухгалтерия ҳисоби услубиёти тўлиқ ва етарлича маълумот билан таъминлаяпти деб бўлмайди.

Молиявий ҳисобот элементларидан ҳисобланган даромад ва харажатларни ҳисоботларда тўғри акс эттириш ёки уларни тан олиш ҳозирги кунда долзарб ҳисобланади.

Банк даромад ва харажатлари ҳисобини такомиллаштиришда даромад ва харажатларни тўғри тан олишга алоҳида аҳамият бериш лозим. «Тижорат банкларида фоизларни ҳисоблаш тўғрисида»ги 1306–сонли низомда тан олиш – элемент таърифига жавоб берадиган ва тан олиш мезонларини қондирадиган муайян моддани пул суммаси кўринишида акс эттириш ва

баланс ёки фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисоботга киритиш жараёни деб таъриф берилган.

Қайд этиб ўтиш керакки, банк даромади ва харажати тани олишдан мақсад уларнинг молиявий ҳисоботда тўғри акс эттирилиши ва якуний молиявий натижани тўғри аниқлашдир.

Ҳозирги кунда бухгалтерия ҳисобида даромад ва харажатларни акс эттириш (тани олиш) ҳисоблаш усулида амалга оширилмоқда. Шунингдек, халқаро амалиётда даромад ва харажатларни тани олишнинг касса усули ҳам мавжуд.

Тани олишнинг бу икки усули тўғрисида тўхталадиган бўлсак, уларнинг ўзига хос жиҳатлари мавжуд. Ҳисобга олишнинг касса усулида даромадлар маблағ келиб тушганда, харажатлар эса тўловлар тўланганда ҳисобга олинган. Бу ҳўжалик юритувчи субъектлар фаолиятида тузиладиган молиявий ҳисоботларда мавжуд бўлган маблағлар тўғрисида маълумот шакллантирган. Ҳўжалик юритувчи субъектга олган даромад ҳисобидан солиқ тўлаш имкониятини берган, лекин, иқтисодий қарорлар қабул қилиш учун шароит яратиб бермаган.

Ҳисоблаш усули эса даромад ва харажатларни пул маблағларини олиш ёки тўлаш асосида эмас, балки келган даврда тушиши ёки пайдо бўлишига қараб бухгалтерия ҳисобида эътироф этади ва молиявий ҳисоботларда акс эттиради.

Ҳисоблаш усули молиявий ҳисобот фойдаланувчиларини ўтган даврда олинган ва тўланган маблағлар тўғрисида маълумот бериб қолмай, келажакда маблағларни тўлаш мажбуриятининг юзага келиши ёки маблағларнинг олиш имконияти юзага келиши тўғрисида маълумот беради. Шундай қилиб, у фойдаланувчиларга иқтисодий қарорларни қабул қилиш учун зарур бўлган ўтган операциялар ва воқеалар тўғрисида маълумот билан таъминлайди.

Фикримизча, даромадларни ҳисоблаш усули билан тани олиш қуйидаги афзаликларга эга:

1. Банк даромадлари маълум бир вақтга боғланмасдан, ҳисобот даврига боғланади, чунки ҳўжалик жараёни узлуксиз жараён;

2. Ҳар бир харажат маълум бир миқдордаги даромад олиш учун қилинади ва улар ўртасидаги боғлиқлик фақат ҳисоблаш усули билан кузатилиши мумкин;

3. Харажатларни вақт мобайнида тақсимлаш даромад олиш билан боғлиқ, сабаби даромад ва харажатлар боғлиқлиги ҳисобот даврида молиявий натижаларнинг тенг тақсимланишидадир;

4. Даромад ва харажатларни ҳисоблаш талаб ва мажбуриятларни юзага келиш вақтларини аниқлаш имкониятини беради.

Ҳисоблаш усулида даромад активлар кўпайиши ёки мажбуриятларнинг камайиши билан боғлиқ бўлган келажакдаги иқтисодий нафнинг ошиши юзага келса фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисоботда тан олинади. Бунда у аниқ ўлчаш имкониятига эга бўлиши лозим. Бу ҳақиқатда активларнинг кўпайиши ёки мажбуриятларнинг камайишининг тан олиниши билан бир вақтда содир бўлади.

Шунингдек, харажат ҳам ҳисоблаш усулида активлар камайиши ёки мажбуриятларнинг кўпайиши билан боғлиқ бўлган келажакдаги иқтисодий нафнинг камайиши юзага келса фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисоботда тан олинади. Бунда ҳаражат ҳам аниқ ўлчаш имкониятига эга бўлиши лозим.

Харажат фойда ва зарарлар тўғрисидаги ҳисоботда қилинган сарф ва олинган даромадни солиштириш орқали тан олинади. Масалан, банк кўрсатган ҳисоб–китоб хизмати бўйича қилинган харажат олинadиган даромад тан олинган пайтда ҳисобга олинади.

Фикримизча, банк даромадлари ва харажатларини тан олишда асосий эътиборни операция амалга оширилган вақтини тўғри аниқлаш ва тан олиш мезонларига қатъий риоя қилиш лозим.

Амалда бўлган меъёрий ҳужжатларда даромад ва харажатларни тан олиш мезонлари сифатида қуйидагилар этироф этилган:

а) улар билан қўшилган ҳар қандай иқтисодий фойда банк томонидан олиниш ёки сарфланиш эҳтимоли мавжуд бўлганда; ва

б) модда ишончли ўлчанадиган қиймат ёки баҳога эга бўлганда бухгалтерия балансида тан олиниши лозим.

Бу икки мезон бажарилса банкнинг даромад ва харажатлари тан олиниши керак. Ушбу мезонларнинг бухгалтерия ҳисобидаги аҳамияти шундан иборатки, агар улардан бири бажарилмаса, даромад ёки харажатни тан олиш токи ушбу мезонлар тўлиқ бажарилгунга қадар чўзилади. Шундан сўнг, даромад келиб тушган пул маблағлари қийматида, харажат эса тўланган суммада ўлчанади.

«Тижорат банкларида фоизларни ҳисоблаш тўғрисида»ги низомда банklar даромадлар ва харажатларни ҳисобга олишда изчиллик, ишончлилиқ, аниқлик, тўлиқлик ва ўз вақтидалиқ бўйича талабларни ўз ичига оладиган ҳисоблаб ёзиш усулини қўллаш бўйича тамойилларни қўллашлари керак эканлиги ва бу тамойиллар қўйилган талабларни бажариш ва қўллашнинг тегишли усуллари тўғрисидаги кўрсатмаларни ўз ичига олиши лозимлиги белгиланган.

Фикримизча, даромад ва харажатларни тан олишда, шунингдек, «эҳтиёткорлик», «ҳисобот даврида даромадлар билан харажатларнинг мувофиқлиги», «аҳамиятлиқ», тамойилларидан фойдаланиш керак. Яъни, қарорлар қабул қилишда эҳтиёткорлик қондасига риоя қилиш активлар ва даромад қайтадан баҳоланмаслиги, мажбуриятлар ёки харажатлар эса етарлича баҳоланмаслигига йўл қўймаслик мақсадида ноаниқлик шароитида баҳо чиқариш учун зарурдир. Ҳисобот даврида олинган даромадлар билан қилинган харажатларнинг мувофиқлиги шуни англатадики, мазкур даврда ушбу ҳисобот давридаги даромадларни олишга асос бўлган харажатларгина акс эттирилади. Агар, даромад билан харажатлар ўртасида бевосита боғлиқликни ўрнатиш қийин бўлса, харажатлар бирон–бир тақсимлаш тизимига мувофиқ бир нечта ҳисобот даврлари ўртасида тақсимланади. Масалан, бир неча йилга тақсимланадиган амортизация харажатларига

тааллуқлидир. Даромад ва харажатларни ҳисобга олишда аҳамиятлилик тамойили молиявий ахборот фойдаланувчиларнинг қарорлар қабул қилиш жараёнида уларнинг эҳтиёжларини қондириш ва уларга операцион, молиявий ва хўжалик фаолиятига баҳо беришда кўмаклашиш учун аҳамиятли бўлиши керак. Шунингдек, арзимаган харажат элементини тўғри ҳисоблаш имконияти йўқлиги даромадни тан олмаслик сабаблари бўлмаслиги лозим. Тижорат банкларининг фоизли ва фоизсиз даромадлари ҳисобида уларнинг даромад базасини мустаҳкамлаш билан боғлиқ бўлган бир қатор муаммоларнинг мавжудлигини аниқлашга муваффақ бўлдик. Улардан асосийлари сифатида қуйидагиларни ажратиб кўрсатиш мумкин. 1. Республикамиз тижорат банкларининг тижорат қимматли қоғозлари билан амалга оширадиган операцияларининг ривожланмаганлиги. Маълумотлар таҳлилидан шу нарса маълум бўлдики, республикамизда ривожланган хорижий давлатлар амалиётидан фарқли уларок, фонд бозорларида кенг котировка қилинадиган бир қатор юқори ликвидли ва юқори даромадли қимматли қоғозлар мавжуд эмас. Бундай қимматли қоғозларга, хорижий валюталарда эмиссия қилинган ҳукуматнинг ўрта ва узоқ муддатга чиқарилган қимматли қоғозларини, тўлови ҳукумат томонидан кафолатланган корпоратив облигацияларни, тижорат банкларининг депозит сертификатларини, ҳосила инструментларини, субординациялашган қарз мажбуриятларини киритиш мумкин. 2. Мамлакатимизнинг тижорат банкларида, шу жумладан, АТБ «Агробанк»да юқори даражада фоизли даромад келтирувчи лизинг, факторинг ва дисконт операцияларининг ривожланмаганлиги. Ушбу операцияларнинг ривожлантириш тижорат банкларига барқарор фоизли даромад олиш имконини беради. Улар банкларни «Ностро» вакиллик ҳисобварақларида ортиқча пул маблағларини сақлаб туриш заруриятидан халос этади. 3. Мамлакатимиз тижорат банкларида форфейтинг операцияларини ривожланмаганлиги.

Форфейтинг операциялари товарларни сотилишини тезлаштиради, банкларга юқори даромад келтиради. 4. Тижорат банкларининг кредит

операцияларидан олинadиган фоизли даромадларнинг ҳажмини оширишга тўсқинлик қилувчи омилларни, хусусан, мажбурий захира талабномаларининг юқори эканлиги, мижозларнинг кредит тўловига лаёқатлилигини баҳолаш тизимини такомиллашмаганлиги каби омилларнинг мавжудлиги. Юқорида қайд этилган муаммоларни ҳал қилиш тижорат банклари даромадларининг барқарорлигини таъминлаш ва уларнинг ҳажмини сезиларли даражада ошириш имконини беради. Бизнинг фикримизча, бу муаммоларни ҳал қилиш мақсадида қуйидаги тадбирларни амалга оширилиши мақсадга мувофиқдир: 1. Тижорат банкларининг молиявий барқарорлигини ошириш мақсадида уларнинг фоизли даромадлари ҳажмини ошириш зарур. Бунинг учун, аввало, республикамиз тижорат банкларининг қимматли қоғозларга қилинадиган инвестицияларининг ҳажмини кескин ошириш лозим. Тижорат банкларида қимматли қоғозларнинг эмитентларининг молиявий ва мулкӣ ҳолатини баҳолаш тизимини такомиллаштириш қимматли қоғозларга қилинган инвестициялардан олинadиган даромадларни оқилона даражасини таъминлаш имконини беради. Банкларнинг қимматли қоғозлар портфелини сезиларли қисмини, айтиайлик, камида 20-25 фоизини ҳукуматнинг қимматли қоғозлари ҳисобидан шакллантириш лозим. Бу эса, қимматли қоғозлар билан боғлиқ банк операцияларининг риск даражасини камайтириш имконини беради. Фоизли даромадларнинг ҳажмини оширишнинг иккинчи йўли банкларнинг лизинг ва факторинг операцияларини ривожлантириш ҳисобланади. Бунинг учун, аввало, лизинг бозори бўйича чуқур маркетинг тадқиқотларини ўтказиш талаб этилади. унинг асосида тижорат банклари учун лизинг операцияларини ривожлантириш стратегияси ва тактикасини ишлаб чиқиш лозим.

Тижорат банкларининг лизинг операциялари уларга барқарор даромад келтиради. Чунки лизинг тўлови қатий белгиланган фоиз шаклида бўлади. 2. Тижорат банкларини кредитларидан олинadиган фоиз шаклидаги даромадларини ошириш мақсадида: - кредитларнинг банк активлари

таркибидаги салмоғини ошириш лозим; - банкларнинг пассивлари таркибида марказлашган ресурслар ва бошқа банклардан олинган кредитларнинг салмоғини кескин камайитириш ва уларнинг ўрнига ва муддатли ва жамғарма депозитларининг салмоғини ошириш лозим; - кредитлашнинг турли шаклларида кенг кўламда фойдаланишни йўлга қўйиш лозим. Ҳар бир кредитлаш шакли унга бўлган объектив эҳтиёж натижасида юзага келади ва уларнинг риск даражасига қараб банкнинг фоиз ставкаси белгиланади. - тижорат банкларида мижозларнинг кредит тўловига лаёқатлилигини баҳолаш тизимини такомиллаштириш лозим. Банкларда шундай баҳолаш тизимини юзага келтириш лозимки, у мижозини реал пул оқимини аниқ белгилаш ва прогнозлаш имконини берсин. Бундан ташқари, баҳолаш тизимида мижознинг кредит йиғма жилдини юритишга алоҳида эътибор қаратилиши лозим. унда мижознинг кредит тарихи, хулқига оид маълумотлар ўзининг тўлиқ ифодасини топган бўлиши лозим. Тижорат банкларининг даромадлари ҳисобинини такомиллаштиришда юқори даромад келтирувчи факторинг операцияларидан дисконт кўринишдаги даромадни ҳисобга олишни такомиллаштириш лозим. Тижорат банкларининг факторинг операциялари банкка дисконт кўринишида даромад келтирувчи операция ҳисобланади. Тижорат банкларининг факторинг операциялари деганда, одатда, қарзни ундириш ҳуқуқини сотиб олиш тушунилади. Бунда банк ўз мижозидан дебитор қарзларини сотиб олади. Тўловчи тўлов суммасини бевосита тижорат банкига тўлаб беради. Тижорат банки факторинг операцияларида рискни тўлиқ ўз зиммасига олади. Шунинг учун ҳам банк товарлар ва хизматлар учун тўловни амалга ошириши лозим бўлган корхоналарининг тўловга қобиллигини чуқур ўрганади. Дебиторлар тўловни бевосита банкка тўлаш тўғрисида кўрсатма оладилар. Факторинг операциялари ЎзР АВ томонидан 03.08.2000 й. да N 953 билан рўйхатга олинган, ЎзР МБ томонидан 15.07.2000 й. Да N 476 тасдиқланган “Тижорат банклари томонидан Ўзбекистон Республикаси ҳудудида факторинг операцияларини ўтказиш тартиби тўғрисида” Низомга мувофиқ олиб борилади. Ушбу низомга

мувофиқ факторинг - хўжалик юритувчи субъектлар - етказиб берувчиларни молиялашга доир банк хизматларининг бир тури бўлиб, бунда улар банк - молиявий агентга етказиб берилган товарлар, бажарилган ишлар ёки кўрсатилган хизматлар учун тўловчилар томонидан акцептланган, лекин тўлов талабномалари бўйича ҳақи тўланмаган тўловни, регресс ҳуқуқсиз, олиш ҳуқуқини берадилар. Факторинг бўйича дисконтни ҳисобга олиш учун ҳисобварақлар режасида 11195 - Сотиб олинган дебиторлик қарзлари - Факторинг - бўйича дисконт (контр-актив) ва 45217 - Сотиб олинган дебиторлик қарзлари бўйича даромадлар- Факторинг ҳисобварақларидан фойдаланилади. 11195 - Сотиб олинган дебиторлик қарзлари - Факторинг - бўйича дисконт (контр-актив) ҳисобварағида сотиб олинган дебиторлик қарзларининг тўлиқ номинал қиймати билан сотиб олиш нархи ўртасидаги салбий фарқ, яъни дисконт ҳисоби олиб борилади. Ҳисобварақнинг кредитида банкнинг дебиторлик қарзини унинг тўлиқ номинал қийматидан паст нархда сотиб олгандаги дисконт суммаси акс эттирилади. Ҳисобварақнинг дебетида дисконт амортизацияси, шунингдек, қарздор томонидан дебиторлик қарзларини қисман ёки тўлиқ қоплаш натижасида ёки бошқа шахслар ҳисобига кечиб юборилганда ҳисобдан чиқарилган дисконт суммаси акс эттирилади. Таҳлилий ҳисоб ҳар бир шартнома бўйича алоҳида шахсий ҳисобварақларда олиб борилади. 45217 - Сотиб олинган дебиторлик қарзлари бўйича даромадлар- Факторинг ҳисобварағида сотиб олинган дебиторлик қарзлари бўйича банкнинг олган даромадлари ҳисоби олиб борилади. Ҳисобварақнинг кредитида қарздор томонидан сотиб олинган дебиторлик қарзини қоплашда ишлаб топилган даромад суммаси акс эттирилади. Ҳисобварақнинг дебетида нотўғри олинган даромадларнинг қайтарилиш суммаси, шунингдек молиявий ҳисобот йилининг охирида банкнинг молиявий натижаси сифатида 31206-“Соф фойда (зарар) (актив-пассив)” ҳисобварағига ўтказиладиган даромадлар суммаси акс эттирилади. Ҳозирги кунда факторинг бўйича дисконт суммаси тижорат банклари томонидан факторинг суммаси тўланган вақтда даромад сифатида тан

олинаяпти: Дебет- 11195 - Сотиб олинган дебиторлик қарзлари - Факторинг - бўйича дисконт (контр-актив) Кредит - 45217 - Сотиб олинган дебиторлик қарзлари бўйича даромадлар- Факторинг 11195 - Сотиб олинган дебиторлик қарзлари - Факторинг - бўйича дисконт (контр-актив) ҳисобварағининг таърифига эътибор берсак, унинг дебетида дисконт амортизацияси ҳисобга олиниши лозимлиги қайд этиб ўтилган. Шу сабабли дисконтни факторинг шартномаси амал қилиш муддати давомида амортизация қилиб бориш ҳисоблаш усулига мос келади ва ҳисобот даври даромадлари ва харажатларининг мувофиқлиги тамойилининг бажарилиниши таъминлайди. Фикримизча, факторинг бўйича дисконтни икки қисмга, яъни берилган қисқа муддатли кредит учун тўлов ва хизмат кўрсатганлиги учун ҳақга бўлиш керак. Сабаби банк регресс ҳуқуқсиз тўлов талабномаларини сотиб олганда савдо ёки хизмат кўрсатувчи корхонани кредитлайди ва унга хизмат кўрсатади. Факторинг бўйича дисконтнинг 10-15 фоизини хизмат кўрсатганлиги учун ҳақ қолган 85-90 фоизини қисқа муддатли кредит учун тўлов сифатида ҳисобга олиш керак.

Бунда комисион ҳақ факторинг хизмати кўрсатилганда фоизсиз даромад сифатида тан олиниши ва ҳисобга олиниши лозим. Қисқа муддатли кредит бўйича тўлов фоизли даромад сифатида тан олиниши ва ҳисобга олиниши лозим. Бунинг учун тижорат банклари ҳисобварақлар режасига фоизли даромадлар таркибига янги 41300 - Сотиб олинган дебиторлик қарзлари бўйича фоизли даромадлар- Факторинг ҳисобварағини киритиш лозим. Бунда қисқа муддатли кредит бўйича фоизли даромад суммасига қуйидаги бухгалтерия проводкаси келтирилади: Дебет- 11195 - Сотиб олинган дебиторлик қарзлари - Факторинг - бўйича дисконт (контр-актив) Кредит - 41300 - Сотиб олинган дебиторлик қарзлари бўйича фоизли даромадлар- Факторинг Факторинг бўйича фоизли даромад ҳисоблаш усули ва ҳисобот даври даромадлари ва харажатларининг мувофиқлиги тамойилига мос ҳолда амалга оширилиши лозим.

Банк даромадлари ҳисобини такомиллаштиришда фоизсиз даромадлар ҳисобини юритишда ўз вақтида ундирилмаган воситачилик ҳақини ҳисобга олишда тижорат банклари фоизсиз даромадларни мижоз ҳисобварағида маблағ бўлишидан қатъий назар аввал ҳисобга олиб, кейин ундириб олиш лозим.

Мижозларга хизмат кўрсатиш жараёнида банклар фоизсиз даромадларни ҳисоблаб қўйгандан сўнг мижозларнинг тўловга лаёқатсизлиги сабабли белгиланган муддатда уни ундириб олиш имкониятига эга бўлмай қоладилар. Ушбу ҳолат банкнинг ҳисобланган фоизсиз даромадлари бўйича кўрилиши мумкин бўлган зарарларни қоплаш захирасини яратиш заруратини келтириб чиқаради. Бунинг учун банк ҳар бир қарздор мижоз учун очилган 16401 – «Ҳисобланган воситачилик ҳақи ва кўрсатилган хизматлар учун тўловлар», 16405 – «Ҳисобланган жарима ва пенялар», 16409 – «Операцион ижара бўйича ҳисобланган даромад», 16413 – «Ҳисобланган бошқа фоизсиз даромадлар» шахсий ҳисобварағидаги маблағларини ҳисоб–китоб қилиш керак.

Фикримизча, 16401, 16405, 16409, 16413 шахсий ҳисобварақлардаги ҳисобланган фоизсиз даромадларнинг ўз вақтида тўланмаганларини ҳисобга олиш учун 16477 – «Олиш учун ҳисобланган, шартнома муддатида тўланмаган фоизсиз даромадлар» ҳисобварағини киритса мақсадга мувофиқ бўлади. Ушбу ҳисобварағда олиш учун ҳисобланган, лекин шартномада белгиланган муддатда тўланмаган (активлар бўйича фоизлар ва воситачилик ҳақлари бўйича балансдан ташқари ҳисобварақларига ўтказилгунга қадар ҳисобланган муддати ўтган) фоизсиз даромадлар ҳисоби олиб борилиши, банк учун қанча ҳисобланган фоизсиз даромад ўз вақтида ундирилмаганлигини билиш имконини беради.

Ҳисобланган воситачилик ҳақи ва кўрсатилган хизматлар учун тўловлар ўз вақтида тўланмаса, улар 16477 – «Олиш учун ҳисобланган, шартнома муддатида тўланмаган фоизсиз даромадлар» ҳисобварағига ўтказилса қўйидаги бухгалтерия ўтказмаси бажарилади:

Дебет 16477 – «Олиш учун ҳисобланган, шартнома муддатида тўланмаган фоизсиз даромадлар»;

Кредит 16401 – «Ҳисобланган воситачилик ҳақи ва кўрсатилган хизматлар учун тўловлар».

Муддатида тўланмаган фоизсиз даромадлар тўланганда эса:

Дебет Мижознинг ҳисобварағи;

Кредит 16477 – «Олиш учун ҳисобланган, шартнома муддатида тўланмаган фоизсиз даромадлар».

Бухгалтерия ўтказмаси амалга оширилади. Юқоридаги саволларда кўрганимиздек, фоизсиз даромадлар таркибида акциялардан олинаётган дивидендлар қиммали қоғозлар билан операциялар ривожланиши билан ортиб боради. Биз биламизки, акциялар оддий ва имтиёзли турларга бўлинади. Оддий акциялар бўйича дивидендлар акционерлик жамияти молия йилида фаолият натижасига боғлиқ бўлади.

Хозирги кунда худди шундай имтиёзли акциялар бўйича дивидендлар ҳам худди шундай тўланиб келинмоқда. Ушбу ҳолат имтиёзли акциялар бўйича дивидендлар тўлашга тўғри келмайди. Сабаби имтиёзли акция бўйича дивиденд акционерлик жамияти фаолиятига боғлиқ бўлмайди ва молия йили бошланиши билан унда дивиденд тўлаш мажбурияти юзага келади ҳамда акционерлик жамияти уни ўзида ҳисобга олиш лозим. Худди шундай тижорат банки ҳам уни даромад сифатида тан олиши лозим бўлади. Тижорат банклари эса имтиёзли акциялар бўйича дивидендларни фақат умумий йиғилиш бўлиб ўтгандан сўнг ҳисобга олинади. Юқоридагиларни инобатга олган ҳолда тижорат банклари ҳисоблаш тамойилини қўллаган ҳолда имтиёзли акция бўйича дивидендни ҳар куни тан олиб бориши керак ва қуйидаги бухгалтерия проводкаси ҳисобга олиш лозим:

Дебет 19939 – «Олинadиган дивидендлар»;

Кредит 45800 – «Инвестициялардан олинган фойда ва дивидендлар».

Эълон қилинган дивидендлар олинганда эса қуйидаги ўтказма амалга оширилади:

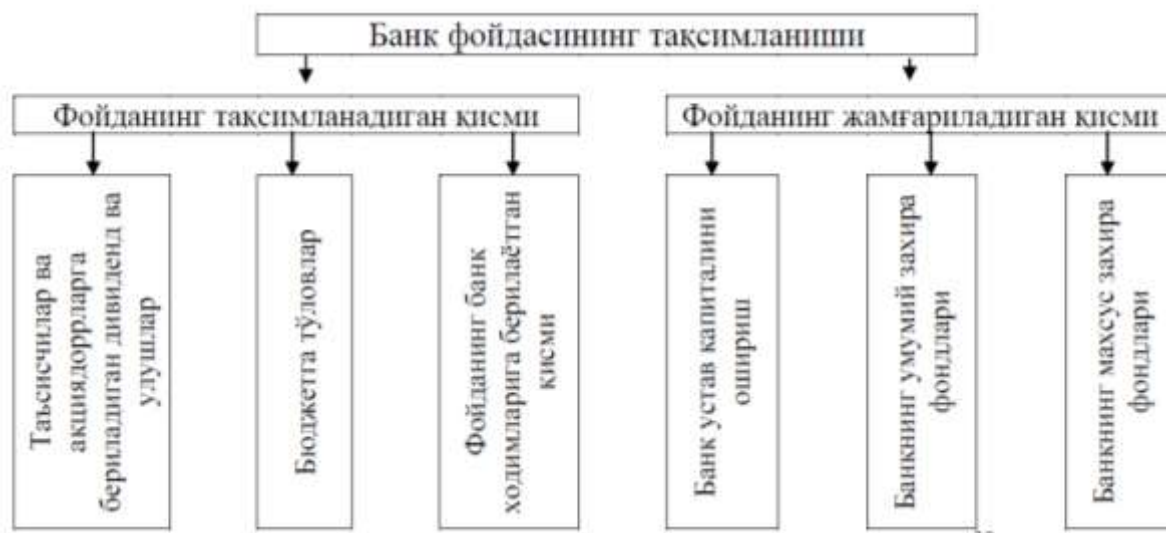
Дебет банк вакиллик ҳисобварағи ёки эмитент ҳисобварағи;

Кредит 19939 – «Олинадиган дивидендлар». Имтиёзли акциялар бўйича дивидендлар худди шундай тартибда ҳисобга олиниши ҳисобот даври даромадлари ва харажатларининг мувофиқлиги тамойилига мос равишда амалга оширилади. Шундай қилиб, ҳар қандай тижорат фаолиятининг асосий мақсади даромад олишдир. Тижорат банкларининг ҳар бир қилган операциялари ва фаолиятлари юқори даромад олишга қаратилган Республикамиздаги замонавий иқтисодий муҳит тижорат банклари фаолиятини жаҳон амалиётида қабул қилинган умумий тамойилларга мослаштириб боришга шароитлар яратиб бермоқда.

2.2. Банк фойдаси ҳисобини такомиллаштириш

Банк фойдасини тақсимлаш меъёрий хужжатлар ҳамда банк таъсис хужжатларига асосан ўтказилади. Бунда банк фойдасидан турли хил захира фондлари, махсус фондлар яратилади, дивидендлар, солиқлар тўланади, шунингдек, банк таъсис хужжатларида кўзда тутилган мақсадлар учун фойдаланади.

Банк томонидан ҳисобот йилида олган фойдасининг тақсимланмай қолган қисми ёки кўрган зарари 31206 – «Соф фойда (зарар) (актив–пассив)» баланс ҳисобварағидан 31203 – «Тақсимланмаган фойда (қопланмаган зарар) (актив–пассив)» ҳисобварағига ўтказилади. Ушбу ҳисобварақда жорий ва ўтган йилларда тақсимланмай қолган фойда (зарар), ҳар хил фондлар учун ажратмалар, эълон қилинган дивидентлар суммаси ва банк фойдаси ҳисобидан амалга ошириладиган бошқа чора–тадбирлар суммаси акс эттирилади. Юқорида кўриб ўтилган ҳисобварақ бўйича аналитик ҳисоб битта шахсий ҳисобварақда юритилади.

1–расм. Банк фойдасининг тақсимланиши

1–расмдан кўриниб турибдики ҳозирги кунда тижорат банкларининг фойдаси куйидаги йўналишларда фойдаланилаяпти:

- таъсисчилар ўртасида тақсимланаяпти;
- акциядорларга дивиденд сифатида берилаяпти;
- бюджетга тўловлар амалга оширилаяпти;
- банк ходимлари ўртасида тақсимланаяпти;
- банк капитали миқдори оширилаяпти (капитализация қилинаяпти);
- банкнинг махсус ва умумий захира фондлари яратилаяпти.

Банк фойдасини тақсимлаш эса икки хил йўналиш бўйича амалга оширилган:

- ☐ ☐ фойданинг тақсимланадиган қисми;
- ☐ ☐ фойданинг жамғариладиган қисми.

Банк ихтиёрида қолган соф фойданинг тақсимланадиган қисми, аввало фойда ҳисобидан тўланадиган мажбуриятларга сарфланади. Тижорат банклари таъсисчиларга ва акциядорларга ўз фаолиятлари натижасида олган фойдасини дивиденд ёки улуш кўринишида беради. Бунда, агар банк акциядорлик жамияти сифатида фаолият олиб бораётган бўлса дивиденд тўлайди, агар таъсисчилар улуш қўшиш орқали банкни ташкил қилган бўлса улар улуш сифатида ўз фойдасига эга бўлади. Ҳозирги кунда банк

амалиётида таъсисчилар олаётган улуш ҳам дивиденд сингари ҳисоб–китоб қилинади.

Банклар акциядорлик жамияти сифатида фаолият олиб бориб устав капиталини шакллантиришда муомалага оддий ва имтиёзли акцияларни чиқаради. Улар бўйича тўланадиган дивидендлар ҳам, бир–биридан фарқ қилади. Яъни, оддий акциялар бўйича тўланадиган дивидендлар банк фаолиятига боғлиқ бўлиб, акциядорлар умумий йиғилиши қарорига асосан тўланади. Агар, банк фаолияти салбий молиявий натижага эга бўлса акциядорлар даромадга эга бўлмайди.

Тижорат банкларида дивиденд тўланишининг ўзига хос хусусияти шундаки, ҳисобот йили яқунлари бўйича банк акциядорларига йиллик дивидендлар ташқи аудиторлик текшируви томонидан фойда тасдиқлангандан кейин ҳамда капитални оширишга ажратмалар амалга оширилгандан сўнг тўланади. Дивидендлар эҳтимолий зарарларни қоплаш захираси шакллантирилгандан кейин, Марказий банк талабларига мувофиқ тузатишлар амалга оширилгандан сўнггина тўланиши мумкин.

Акциялар бўйича дивидендларнинг тўланиши тўғрисида қарор қабул қилинганда қуйидаги бухгалтерия ўтказмаси амалга оширилади:

Дебет 31203 – «Тақсимланмаган фойда (қопланмаган зарар)»;

Кредит 29822 – «Тўланиши лозим бўлган дивидендлар».

Ушбу ўтказма йиллик дивидендлар ҳисобга олинганда амалга оширилади. Агар оралиқ дивидендлар ҳисобланганда 31206 – «Соф фойда (зарар)» ҳисобварағи дебетланади, яъни қуйидагича:

Дебет 31206 – «Соф фойда (зарар)»;

Кредит 29822 – «Тўланиши лозим бўлган дивидендлар».

Эълон қилинган дивидендлар тўланганда эса қуйидаги бухгалтерия ўтказмаси бажарилади:

Дебет 29822 – «Тўланиши лозим бўлган дивидендлар»;

Кредит 10101 – «Айланма кассадаги нақд пуллар» ёки банкнинг вакиллик ҳисобварағи ёки акциядор – банк мижози ҳисобварағи.

Имтиёзли акциялар бўйича тўланадиган дивидендлар банк фаолияти натижасига боғлиқ бўлмайди. Шу сабабли банк хоҳласа–хоҳламаса имтиёзли акциялар бўйича дивидендларни белгиланган муддатларда тўлаб бериши лозим.

Агар эълон қилинган дивидендларни тўлаш учун банкнинг жорий йил соф фойдаси етарли бўлмаса, банкнинг тақсимланмаган фойдаси ҳисобидан ёки умумий захира фондидан тўловлар амалга ошириш мумкин. Бунда қуйидаги ўтказма бажарилади:

Дебет 30903 – «Умумий захира фонди»;

Кредит 29822 – «Тўланиши лозим бўлган дивидендлар».

Юқорида қайд қилиб ўтканимиздек, банк фойдаси банк ўз капиталини кўпайишига замин яратади. Шу сабабли олинган фойда ҳисобига банк устав капитали доимий равишда кўпайтириб борилади. Сабаби фойда банк капиталини кўпайтиришнинг асосий манбаси ҳисобланади.

Тижорат банкларининг капиталлашув даражасини янада ошириш, уларнинг инвестиция жараёнларида, иқтисодиётдаги таркибий ўзгаришларни амалга оширишда, ишлаб чиқаришни модернизациялашда, техник ва технологик жиҳатдан қайта жиҳозлашда кенг иштирок этишини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Банкларнинг капиталлашувини янада ошириш ва иқтисодиётни модернизациялашдаги инвестиция жараёнларида уларнинг иштирокини фаоллаштириш чора–тадбирлари тўғрисида»ги 2007 йил 12 июлдаги ПҚ–670 сон Қарори банк капиталини оширишда муҳим аҳамият касб этди. Айниқса тижорат банкларига, йил якуни бўйича барча солиқлар ва тўловлар тўланганидан сўнг, банк фойдасининг камида 30 фоизини банк акциядорлик капиталини кўпайтиришга йўналтириш тавсия этилгани жаҳон молиявий инқирози қутилаётган бир давр учун айтиш мумкин бўлади.

Соф фойда ҳисобидан капитални кўпайтиришга ажратмалар ажратилганда қуйидаги бухгалтерия ўтказмаси бажарилади:

Дебет 31206 – «Соф фойда (зарар) (актив–пассив);

Кредит 30903 – «Умумий захира фонди».

Фикримизча, жаҳон иқтисодиётида барқарорлик йўқ экан банк фойдаси ҳисобидан капитални оширишга Марказий банк томонидан қўйилган талабларни йиллик мажбурий талаблар рўйхатига олинса ва бу доимий равишда амалга оширилиб борилса мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Ҳозирги кунда банк фойдасини ишлатилишининг яна бир йўналиши бу имтиёзли кредит бериш махсус жамғармасини шакллантиришдир. Тижорат банклари Имтиёзли кредит бериш жамғармасини деҳқон ва фермер хўжаликларига, товарлар (ишлар, хизматлар) ишлаб чиқариш билан банд бўлган кичик тадбиркорлик субъектларига шунингдек, юқори технологияли ва инновация лойиҳаларини амалга ошириш учун имтиёзли кредит ва микрокредитлар бериш учун ташкил этади. Ушбу жамғарма Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Банк тизимини янада эркинлаштириш ва ислоҳ қилиш борасидаги чора–тадбирлар тўғрисида»ги 2000 йил 21 мартдаги ПФ–2564–сон Фармонида мувофиқ ишлаб чиқилган «Тижорат банклари томонидан Имтиёзли кредит бериш махсус жамғармасини шакллантириш тартиби тўғрисида»ги Низом асосида ташкил этилади. Жамғарма маблағлари банк фойдасининг 25 фоизгача миқдорини ажратиш ҳисобига шакллантирилади.

Бунда имтиёзли кредит бериш жамғармасига ажратмалар ҳар чоракда банкнинг бизнес–режасида назарда тутилган солиқлар тўлангандан сўнг ҳар чоракдаги соф фойданинг прогноз суммасидан келиб чиққан ҳолда ажратилади. Ушбу ҳолатда ажратма куйидаги ўтказма билан расмийлаштирилиши керак:

Дебет 31206 – «Соф фойда (зарар) (актив–пассив);

Кредит 30904 – «Кичик бизнес корхоналарини имтиёзли кредитлаш захира фонди».

Тадқиқот натижаларига асосан шуни қайд этиб ўтиш керакки, 2000 йилда ишлаб чиқилган юқоридаги Низомда банк томонидан Жамғарма маблағлари ҳисобига кредит беришдан олинган даромадлар, ушбу Жамғарма

ресурсларини кўпайтиришга мақсадли йўналтирилган тақдирда, 5 йил муддатга даромад солиғидан озод қилиниши қайд этилган. Бу 2005 йилга келиб ушбу муддат тугаганлигини солиқ органлари эътироф этган ҳолда мақсадли йўналтирилган маблағлардан ҳам солиқ тўлашни талаб қилишмоқда. Фикримизча, Имтиёзли кредит бериш жамғармаси кўпайтиришга йўналтирилган маблағлар бўйича белгиланган муддат ушбу маблағ жамғарма ҳисобрақамига тушгандан бошлаб кейинги 5 йилга сақланиб қолиши керак.

Имтиёзли кредит бериш жамғармасига ажратилган маблағлар ҳаракати 30904 – «Кичик бизнес корхоналарини имтиёзли кредитлаш захира фонди» ҳисобварағида ҳисобга олинади. Агар ҳисобварақлар режасида ушбу ҳисобвараққа берилган таърифга эътибор берадиган бўлсак, ҳисобварақда банкнинг тақсимланмаган фойдасидан кичик корхоналарни кредитлашга ажратилган маблағлар ҳисоби олиб борилиши керак. Аслида ушбу жамғарма маблағларидан фақат кичик корхоналарни эмас, балки кичик тадбиркорлик субъектлари ҳам кредитланади. Шу сабабли ҳисобварақни «Кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектларини имтиёзли кредитлаш махсус жамғарма фонди» деб, номласа мақсадга мувофиқ бўлади.

Шунингдек, юқорида қайд этиб ўтқанимиздек, имтиёзли кредит бериш махсус жамғармасига пул маблағлари ҳар чоракда бизнес режада назарда тутилган солиқлар тўлангандан кейин ажратилади. 30904 ҳисобварақ таърифида эса ажратмалар тақсимланмаган фойда ҳисобидан амалга оширилиши белгилаб қўйилган. Бунга асосан куйидаги ўтказма бажарилиши лозим:

Дебет 31203 – «Тақсимланмаган фойда (қопланмаган зарар)» (актив–пассив);

Кредит 30904 – «Кичик бизнес корхоналарини имтиёзли кредитлаш захира фонди».

Агар юқоридаги келтирилган ўтказма билан таққослаб кўрадиган бўлсак, улар ўзаро мос келмайди. Шу сабабли Имтиёзли кредит бериш

жамғармасига ажратмалар жорий йил соф фойдаси ҳисобидан амалга оширилганлиги учун ҳисобварақлар режасида 30904 ҳисобварақга келтирилган таърифда банкнинг жорий йил соф фойдаси ҳисобидан кичик бизнес ва тадбиркорлик субъектларни имтиёзли кредитлашга ажратилган маблағлар ҳисобга олинади деб берилса мақсадга мувофиқ бўлади.

Банк акциядорлик жамияти сифатида фаолият олиб борса, унда фойда тақсимотининг асосий хусусиятларидан яна бири шундаки, улар бошқа мулкчилик шаклидан фарқли ўлароқ захира капитали ташкил қилишлари лозимлиги Ўзбекистон Республикасининг «Акциядорлик жамиятлари ва акциядорлар ҳуқуқини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Қонунида белгилаб қўйилган. Қонуннинг 34–моддасига мувофиқ «...акциядорлик жамиятларида устав капитали ҳажмининг 15 фоизидан кам бўлмаган миқдорида захира капитали ташкил қилинади. У ҳар йилги соф фойдадан энг камида 5 фоизини белгиланган миқдорга етмагунча ажратмалар ҳисоблаш кўринишида шаклланади ва ҳўжалик фаолиятида вужудга келган зарарларни қоплаш ҳамда қимматли қоғозлар бўйича дивиденд тўлашга сарфланади». Бу ажратмалар бухгалтерия ҳисобида қуйидагича акс эттирилади:

Дебет 31203 – «Тақсимланмаган фойда (қопланмаган зарар)» (актив–пассив);

Кредит 30903 – «Умумий захира фонди».

Банкнинг захира фонди кўрилган зарарларни қоплаш, банк облигацияларини муомаладан чиқариш, имтиёзли акциялар бўйича дивидендлар тўлаш ва акцияларни сотиб олишни талаб қилиш ҳуқуқига эга бўлган акциядорларнинг талабига биноан акцияларни сотиб олиш учун мўлжалланади. Шунингдек, акциядорлар умумий йиғилиши қарори бўйича банкларда фойда ҳисобидан бошқа фондлар ташкил қилиш мумкин. Ташкил қилинган фондларда ҳар бир мақсад учун алоҳида шахсий ҳисобварақ очилади ва унда маълум мақсадлар учун маблағлар кирими ва чиқими акс эттирилиб борилади.

Кўриб ўтилган умумий захира фондига ажратмаларга қонунчиликда белгиланган меъёрлар фақат акциядорлик жамиятлари учун эмас балки бошқа мулкчилик шаклидаги банкларга ҳам жорий этилса мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Банк фойдаси ҳисобига ташкил этиладиган фондлардан яна бири девальвация учун захира фондидир. Ушбу фонд маблағлари 30906 – «Девальвация учун захира» ҳисобварағида ҳисобга олиб борилади. Ҳисобварақда сезиларли даражада миллий валютанинг қадрсизланишида (девальвация) банкнинг ўз мажбуриятларини қоплаш учун тақсимланмаган фойда ҳисобидан ажратилган маблағларининг ҳисоби олиб борилади. 30906 ҳисобварағига маблағлар ўтказилганда қуйидаги ўтказма бажарилади:

Дебет 31203 – «Тақсимланмаган фойда (қопланмаган зарар) (актив–пассив)»;

Кредит 30906 – «Девальвация учун захира».

Тижорат банкларида салбий якуний молиявий натижа яъни зарарни ҳисобга олиш учун ҳисобварақлар режасининг «Капитал» бўлимида 31203 – «Тақсимланмаган фойда (қопланмаган зарар)», 31206 – «Соф фойда (зарар)» баланс ҳисобварақларидан фойдаланилади.

Хулоса қилиб айтганда молиявий натижанинг ижобий ҳолати яъни, банк фойдаси банк капиталининг кўпайиши асосий манбаси, асосий фондларининг янгиланиши ва кўпайиши асоси, банкнинг тўловга лаёқатлиги ва ликвидлилигини таъминлаши, молиявий барқарорлиги, дивиденд тўлаш имконияти, банк хизматлари сифатини ошириш ва ривожлантиришга замин яратади. Молиявий натижанинг салбий бўлган ҳолати, яъни зарар банк фаолиятига салбий таъсир кўрсатади ва банк олдига қўйган вазифаларни бажара олмайди. Банк ҳар доим зарарнинг олдини олиш йўллари, юзага келиш сабабларини аниқлаши ва бартараф этиш йўллари излаб топиши керак, зарар юзага келганда эса, уни қоплаш манбаларини ўз вақтида топиши лозим.

III боб бўйича хулоса Тижорат банкларининг даромадлари ҳисобини такомиллаштиришда юқори даромад келтирувчи факторинг операцияларидан дисконт кўринишдаги даромадни ҳисобга олишни такомиллаштириш лозим. Факторинг бўйича дисконтни икки қисмга, яъни берилган қисқа муддатли кредит учун тўлов ва хизмат кўрсатганлиги учун ҳақга бўлиш керак. Сабаби банк регресс ҳуқуқсиз тўлов талабномаларини сотиб олганда савдо ёки хизмат кўрсатувчи корхонани кредитлайди ва унга хизмат кўрсатади. Факторинг бўйича дисконтнинг 10-15 фоизини хизмат кўрсатганлиги учун ҳақ қолган 85-90 фоизини қисқа муддали кредит учун тўлов сифатида ҳисобга олиш керак. Қисқа муддатли кредит бўйича тўлов фоизли даромад сифатида тан олинishi ва ҳисобга олинishi лозим. Бунинг учун тижорат банклари ҳисобварақлар режасига фоизли даромадлар таркибига янги 41300 - Сотиб олинган дебиторлик қарзлари бўйича фоизли даромадлар- Факторинг ҳисобварағини киритиш лозим.

Банк ҳар бир қарздор мижоз учун очилган 16401, 16405, 16409, 16413 шахсий ҳисобварақлардаги ҳисобланган фоизсиз даромадларнинг ўз вақтида тўланмаганларини ҳисобга олиш учун 16477 – «Олиш учун ҳисобланган, шартнома муддатида тўланмаган фоизсиз даромадлар» ҳисобварағини киритса мақсадга мувофиқ бўлади. Ушбу ҳисобварағда олиш учун ҳисобланган, лекин шартномада белгиланган муддатда тўланмаган (активлар бўйича фоизлар ва воситачилик ҳақлари бўйича балансдан ташқари ҳисобварақларига ўтказилгунга қадар ҳисобланган муддати ўтган) фоизсиз даромадлар ҳисоби олиб борилиши, банк учун қанча ҳисобланган фоизсиз даромад ўз вақтида ундирилмаганлигини билиш имконини беради. Тижорат банклари ҳисоблаш ва ҳисобот даври даромадлари ва харажатларининг мувофиқлиги тамойилларини қўллаган ҳолда имтиёзли акция бўйича дивидендни молия йили бошлангандан сўнг ҳар куни тан олиб бориши лозим.

ХУЛОСА

Республикамызда банк тизимининг узлуксиз ривожланиши иқтисодий эркинлаштириш шароитида объектив зарурият бўлиб, бу ўз навбатида тижорат банклари фаолиятини узлуксиз назорат қилишни ва уларни самарали ташкил этиш учун банк томонидан амалга оширилаётган операцияларнинг даромадлилигини ошириш, ушбу операцияларни амалга оширишда қилинаётган харажатларни камайтириш ва шу асосда банк фойдасини кўпайтириш йўллари топишни талаб этади. Олиб борилган тадқиқот натижалари қуйидаги хулосаларни шакллантириш имконини берди:

1. Банк даромадлари банк фаолиятининг ўзига хослигидан ва хусусиятидан келиб чиққан ҳолда бир қанча турлари мавжуд. Биз уларни фоизли ва фоизли даромадларга бўлган ҳолда тадқиқ қилдик. Фоизли даромадлар тижорат банкларининг молиявий барқарорлигини таъминлашнинг муҳим омили бўлиб, ўз ичига кредитлардан олинган фоизларни, қатъий белгиланган ставкалардаги фоизларни ва қимматли қоғозларнинг бозор баҳосини оширишдан олинадиган даромадлар кирази. Фоизли даромадларнинг даражасини тавсифловчи муҳим кўрсаткичлардан бири соф фоизли даромад кўрсаткичи ҳисобланади. Жаҳон тиклаш ва тараққиёт банки экспертларининг фикрига кўра, соф фоизли даромадларнинг тижорат банкларининг ялпи даромадидаги ҳажми камида 70 фоизни ташкил қилиши зарур.

2. Банкнинг оладиган даромади, унинг харажатларини қоплаши ва фойда яратиши керак. Банк даромадининг бир қисми потенциал рискларни қоплаш учун ташкил этиладиган захирага йўналтирилади. Банк ўз харажатларини қоплаши учун даромад ҳажмининг етарлилигини таъминлаши эмас, балки тушумининг бир хилдалигини таъминлаши керак. Бошқача айтганда, даромад оқими банкнинг харажат қиладиган даврига мос ҳолда вақт жиҳатдан тақсимланган бўлиши керак. Бундай режалаштиришда даромад манбаларининг барқарорлиги ҳал қилувчи аҳамиятга эга бўлади.

3. Банк тизимимизда фаолият олиб бораётган банкларнинг даромадларининг асосий қисмини фоизли даромад ташкил қилади. Фоизли даромадларнинг жами даромаддаги улуши 2008 йилда 55,9 фоизни, 2015 йилга келиб 57,3 фоизни ташкил қилган. Ушбу таҳлилдан фоизли даромаднинг улуши 2009 йилда камайиб, 2010 йилдан бошлаб кўпайиб бораётганлигини кўриш мумкин. Фоизсиз даромад улуши эса, ўз навбатида, шунга мос равишда ўзгариб борган. Банкларнинг асосий операциялари фоиз даромади билан боғлиқ бўлганлиги сабабли, ушбу операцияларни амалга оширишни кўпайтирса ва унинг даромад таркибидаги улушини 70–75 фоизга етказса, мақсадга мувофиқ бўлади.

4. Банк даромадлари ва харажатлари ҳисобида уларни ҳисобга олишда тан олиш мезонларининг бажарилиши ва бухгалтерия ҳисобининг изчиллик, ишончлилиқ, аниқлик, тўлиқлик ва ўз вақтидалиқ таъминлари билан бирга «эҳтиёткорлик», «ҳисобот даврида даромадлар билан харажатларнинг мувофиқлиги», «аҳамиятлиқ» таъминларидан фойдаланса мақсадга мувофиқ. Тижорат банклари фаолияти даромадлигини таъминлаш, даромадлар ва харажатлар ҳисобини такомиллаштириш борасида қуйидаги таклиф ва тавсиялар шакллантирилди: 1. Тижорат банкларининг молиявий барқарорлигини ошириш мақсадида уларнинг фоизли даромадлари ҳажмини ошириш зарур. Бунинг учун, аввало, республикаимиз тижорат банкларининг қимматли қоғозларга қилинадиган инвестицияларининг ҳажмини кескин ошириш лозим. Тижорат банкларида қимматли қоғозларнинг эмитентларининг молиявий ва мулкӣ ҳолатини баҳолаш тизимини такомиллаштириш қимматли қоғозларга қилинган инвестициялардан олиннадиган даромадларни оқилона даражасини таъминлаш имконини беради. Банкларнинг қимматли қоғозлар портфелини сезиларли қисмини, айтилиқ, камида 20-25 фоизини ҳукуматнинг қимматли қоғозлари ҳисобидан шакллантириш лозим. Бу эса, қимматли қоғозлар билан боғлиқ банк операцияларининг риск даражасини камайтириш имконини беради. Фоизли даромадларнинг ҳажмини оширишнинг иккинчи йўли банкларнинг лизинг ва

факторинг операцияларини ривожлантириш ҳисобланади. 2. Тижорат банкларини кредитларидан олинадиган фоиз шаклидаги даромадларини ошириш мақсадида: кредитларнинг банк активлари таркибидаги салмоғини, банкларнинг пассивлари таркибида марказлашган ресурслар ва бошқа банклардан олинган кредитларнинг салмоғини кескин камайтириш ва уларнинг ўрнига ва мудатли ва жамғарма депозитларининг салмоғини ошириш; кредитлашнинг турли шакларидан кенг кўламда фойдаланишни йўлга қўйиш лозим. 3. Тижорат банкларининг даромадлари ҳисобини такомиллаштиришда юқори даромад келтирувчи факторинг операцияларидан дисконт кўринишдаги даромадни ҳисобга олишни такомиллаштириш лозим. Факторинг бўйича дисконтни икки қисмга, яъни берилган қисқа муддатли кредит учун тўлов ва хизмат кўрсатганлиги учун ҳақга бўлиш керак. Сабаби банк регресс ҳуқуқисиз тўлов талабномаларини сотиб олганда савдо ёки хизмат кўрсатувчи корхонани кредитлайди ва унга хизмат кўрсатади. Факторинг бўйича дисконтнинг 10-15 фоизини хизмат кўрсатганлиги учун ҳақ қолган 85-90 фоизини қисқа муддали кредит учун тўлов сифатида ҳисобга олиш керак. Қисқа муддатли кредит бўйича тўлов фоизли даромад сифатида тан олиниши ва ҳисобга олиниши лозим. Бунинг учун тижорат банклари ҳисобварақлар режасига фоизли даромадлар таркибига янги 41300 - Сотиб олинган дебиторлик қарзлари бўйича фоизли даромадлар- Факторинг ҳисобварағини киритиш лозим.

4. Банк ҳар бир қарздор мижоз учун очилган 16401, 16405, 16409, 16413 шахсий ҳисобварақлардаги ҳисобланган фоизсиз даромадларнинг ўз вақтида тўланмаганларини ҳисобга олиш учун 16477 – «Олиш учун ҳисобланган, шартнома муддатида тўланмаган фоизсиз даромадлар» ҳисобварағини киритса мақсадга мувофиқ бўлади. Ушбу ҳисобварағда олиш учун ҳисобланган, лекин шартномада белгиланган муддатда тўланмаган (активлар бўйича фоизлар ва воситачилик ҳақлари бўйича балансдан ташқари ҳисобварақларига ўтказилгунга қадар ҳисобланган муддати ўтган) фоизсиз даромадлар ҳисоби олиб борилиши, банк учун қанча ҳисобланган фоизсиз

даромад ўз вақтида ундирилмаганлигини билиш имконини беради. 5. Тижорат банклари ҳисоблаш ва ҳисобот даври даромадлари ва харажатларининг мувофиқлиги тамойилларини қўллаган ҳолда имтиёзли акция бўйича дивидендни молия йили бошлангандан сўнг ҳар куни тан олиб бориши лозим.

ФОЙДАЛАНИЛГАН АДАБИЁТЛАР РУЙХАТИ

1. «Ўзбекистон Республикаси Марказий банки тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни. 1995 йил 21 декабр.
2. «Банклар ва банк фаолияти тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни. 1996 йил 25 апрел.
3. «Бухгалтерия ҳисоби тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикаси Қонуни 2016 йил
4. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Банк тизимини янада эркинлаштириш ва ислоҳ қилиш борасидаги чора–тадбирлар тўғрисида» 2000 йил 21 апрелдаги ПФ–2564–сонли Фармони.
5. Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Банк тизимини янада ислоҳ қилиш ва эркинлаштириш чора–тадбирлари тўғрисида» 2005 йил 15 апрелдаги ПК–56 сонли Қарори.
6. Каримов И.А. Банк тизими, пул муомаласи, кредит, инвестиция ва молиявий барқарорлик тўғрисида. –Т.: Ўзбекистон, 2005. – 528 б.
7. Каримов И.А. Жаҳон молиявий–иқтисодий инқирози, Ўзбекистон шароитида уни бартараф этишнинг йўллари ва чоралари –Т.: Ўзбекистон, 2009 й. – 56 б.
8. Каримов И.А. «2012-йилда мамлакатимизни ижтимоий-иқтисодий ривожлантириш якунлари ҳамда 2013-йилга мўлжалланган иқтисодий дастурнинг энг муҳим устувор йўналишларига бағишланган Вазирлар Маҳкамасининг мажлисидаги маърузаси». Ўзбекистон овози газетаси. – Т.: 2013 йил 18 январ
9. Steven M. Bragg «Accounting Best Practices» John Wiley & Sons, New Jersey, USA. 2010, –542 p.
10. Zantov M. Kredit Policy. RBTC. Tashkent. 1998. –p.18.
11. Абдувахидов Ф.Т., Умаров З.А., Джураев К.Н. Банкларда бухгалтерия ҳисоби. Ўқув қўлланма. –Т.: ТДИУ, 2010. –224 б.

- 12.Абдуллаев Ё., Қоралиев Т., Тошмуродов Ш., Абдуллаева С. Банк иши. Ўқув қўлланма –Т.: IQTISOD-MOLIYA, 2009. 196 б.
- 13.Абдуллаева Ш.З. Банк иши. Ўқув қўлланма. –Т.:ТМИ, 2003.–305 б.
- 14.Банковское дело. Организация деятельности коммерческого банка: учебник / Г.Н. Белоглазова, Л.П. Кроливецкая, –М.: Высшее образование, 2009. –422 с.
- 15.Банковское дело: Учебник / под ред. д-ра экон. наук, проф. Коробовой. Г.Г. - М.: Экономист, 2005. - 751 с.
- 16.Бердияров Б.Т. Тижорат банклари актив операцияларининг даромадлилиги. и.ф.н. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. –Т.: 2002. – 21 б.
- 17.Вахабов А.В., Ибрагимов А.К., Ризаев Н.К. Тижорат банклари ташқи аудитида халқаро молиявий ҳисобот стандартларини жорий этиш методикаси. Монография. Тошкент: молия, 2011. -188б.
- 18.Диана Мак Нотон, Дональд Дж. Карлсон, Клайтон Таусенд Дитд и др. Организация работы в банках: в 2-х томах. Том 2. Интерприрование финансовой отчетности. Пер. с англ. –М.: Финансы и статистика, 2002. – 240 с.
- 19.Жарковская Е.П. Банковское дело.–4-е изд., испр. и доп. – М.: Омега-Л, 2005.–452 с.
- 20.Ибрагимов А.К ва бошқ. Халқаро молиявий ҳисобот стандартлари асосида банкларда бухгалтерия ҳисоби. Ўқув қўлланма.Тошкент, Молия. – 2010, 272б.
- 21.Каримов Н.Ф. Рисклар ва тижорат банкларининг фойдани шакллантириш муаммолари. и.ф.н. дисс. –Т.: 1998. –б. 24.
- 22.Маҳмудалиева Ё.А. Тижорат банкларининг молиявий барқарорлиги ва уни баҳолаш. и.ф.н. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. – Т.: 2001. – 22 б.
- 23.Муллажонов Ф.М. Ўзбекистон Республикаси банк тизими –Т.: Ўзбекистон, 2001.–224 б.

- 24.Муругова И.А. Операционная техника и учет в банках. - Т.: Молия – Иқтисод 2010г.
- 25.Наврузова К.Н. Банкларда бухгалтерия ҳисоби Т., MOLIYA – IQTISOD 2010 й. 3.26.
- 26.Норкобилов С, Ортиков У, “Банк аудити”. Т.: 2004- 108 б.
- 27.Радковская П.П. «Методологические подходы к управлению прибылью коммерческого банка». Журнал «Финансы и кредит». 1 январь 2006 (205), 22 с.
- 28.Умаров З.А. Тижорат банкларида молиявий натижалари ҳисоби ва таҳлилининг назарий-услубий масалалари” и.ф.н. илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация автореферати. – Т.: 2010 – 21 б.
- 29.Финансовый анализ в коммерческом банке / А.Д. Шеремет, Г.Н. Щербакова. – М.: Финансы и статистика, 2000. – 256 с.
- 30.Интернет сайтлари:
- http: // www.iqtisodiyot.uz
- http: // www.mf.uz
- http: // www.lex.uz
- http: // www.stat.uz